

“ગુજરાત વર્તમાન” ની ભેટ.

India As At Present.

હિંદની હાલની દશા.

શ્લોક:

અનુચિતકર્મારમ્ભઃ સ્વજનવિરોધો વલીયાસિ સ્પર્દા ।
પ્રમદાજનાવિશ્વાસો મૃત્યુદાગ્ધાણિ ચત્વારિ ॥

અર્થ:-અયોગ્ય કર્મના આરંભ, પોતાનાજ માથે
સાથે વિરોધ, બળવાનની સાથે બાથ, અને પ્રમદાઓનો
વિશ્વાસ-એ ચાર મોતનાં દાર છે.

“ He who blackens others does not
whiten himself. ”

અર્થ:-જો બીજાઓને કાળજી સ્વચ્છ કરે છે તે
પોતાને કાળજી કરી શકતા નથી.

—વિષય—

વાડીલાલ નાથુભાઈ કુશંગર

જોડતર એનરરી સેક્રેટરી

લીગ એન્ડ પ્રોગ્રેસ એવેડાબાદ.

Vadilal Nathubhai Keshangar

Joint Hony. Secretary,

League of Peace and Progress,

AHMEDABAD.

બી સીટી પ્રી-પ્રીમ પ્રેસમાં ચંદુલાલ જગનલાલે છાપી

ઈ. સ. ૧૯૨૧

સંવત ૧૯૭૮.

કિમત ૮-૨-૬

સાચા બોલો માએ માર્યો-એ જમાનો આવ્યો છે. દલીઓનો દરોરો પડી રહ્યો છે, પાખડે પૃથ્વી ખાધી છે, ગાડરીઓ પ્રવાહુ બેમલેર ચાલે છે. છાપાંઓને કમાણીની મોશમ જાગી છે. તેથી છાપાંઓ કમાડ તરફ જ નજર રાખી હાજીહાની ભૂમણો ફંદી રહ્યાં છે. ખરું કહેનાર છાપાં વિરલજ છે. ગુજરાત વર્તમાનદ્વારા લોકમત ઠેળવવાનું કામ આ લેખક તરફથી ચાલુ છે. પણ વર્તમાન પત્રો વાંચીને વેગળાં મૂકાય છે. પુસ્તક નાનું કે મોટું હોય તો પણ તે એક સાહિત્ય ગણાય છે. તેથી આ નાનકડું પુસ્તક હાલના સમયમાં લક્ષમાં લેવા જેવા ગંભીર વિચારો વાળું દેશી ભાષાઓના કેવળ ભણા માટેજ રચ્યુ કરવાના હેતુથી બહાર પાડવામાં આવ્યું છે. ભાષા સર્વથી સમજ શકાય તેવીજ રાખવા પ્રયત્ન કર્યો છે. કહેનાર કહી છુટે અને વહેનાર વહી છુટે. સમજવું અને વર્તવું એ દરેક માણસની પોતાની સુનસપ્તી ઉપર છે.

બીજા સ્વતંત્ર વિચારના નૈતિક હિમત ધરાવનાર વિદ્વાનો હાલના અશાન્તિના સમયમાં આ લેખકના જેવા પ્રયત્નો કરી તેને પુંકમળ આપશે તો એક પ્રકારે ખરી દેશસેવાનો ધર્મ બજવાશે.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ, ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાયિટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૫૪૩ વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ િરિદના રાણના દશા

વિષય ભરૂચ, ૧૯૨૯

હિંદની હાલની રા.

મંગલાચરણ

દોહરે.

શ્રીપતિ ધીપતે વાણિપતિ, શૌર્યધૈર્યપતિ નાથ !
અક્ષશસ્ત્રપતિ ! હિંદને, ઉઠાડ ગ્રહિને હાય. ૧

જુના “હિંદુસ્તાન” નું આદિવાક્ય.

‘ચઢતી પડતી ચાલી જાય છે’ એ તો કિંક કહેત હરેક જણ
તથા જનસમુદાયને એકસરખી રીતે લાગુ પડે છે તેજ પ્રમાણે
આપણા હિંદવાસીમાને પણ અનંક ચઢતી પડતીના વાનફેરાનો
અનુભવ થયો છે, અને થાય છે. પણ તે અનુભવને સૂઝી ન જવો
અને હમેશાં પેતાની નજર આગળ રાખી આપણ બચિષ્યની રચના
આપણે હાથે કરવી એ વાત હરેક માણસથી જની શકતી નથી;
એમ વ્યવહારમાં આપણે પ્રત્યક્ષ જોઈએ છીએ. તેનું કારણ એ છે
કે માણસનો સ્વભાવ ભૂલકણો છે.

માણસ પોતા ઉપર પડેલું દુઃખ, સંખત સમયમાં વિસરી
જાય છે; તેજ પ્રમાણે દુઃખના સમયમાં પેતે પહેલાં બે વેત્તાં
સુખોને પણ તે વિસરી જાય છે આ ધણે અંશે સાચી વાત છે;
પણ એવાથી પણ વધારે અંશે સાચી વાત તો એ છે કે પેતાના
કાંઈ કાંઈ સુખે વખતે-શુભરેલાં દુઃખોના કારણે જુલેને એ
સાચી વખતે વખત સાંપડેલાં સુખોના કારણે જુલ કાયેની

પણ મનુષ્ય ભુલી જાય છે, અને પોતાની નજર આગળ નિરંતર રાખી શકતો નથી. તેથીજ મનુષ્યનું બાવી જે કે તેના હાથમાં છે એમ સદૃઢાઢ સાધારણ રીતે કહે છે. તોપણ ખરું જોતાં ઘણાં માણસો તે પ્રમાણે જેવું જોઈએ તેવું પોતાનું બાવિ ધરી શકતાં નથી. વળી દરેક મનુષ્યને પડતાં સુખ દુઃખમાં પૂર્વ જન્મનાં કર્મો પણ કેવો અને કેટલો ભાવ લગવે છે તે નહિ સમજવાથી બુદ્ધાં બુદ્ધાં મનુષ્યો તેમને સુખ દુઃખ પડવાનાં નિમિત્તરૂપ પ્રાણિ પદ્ધતિ તરફ રાગ દ્વેષ કરવા દોરાય છે, અને પોતાનું બાવિ સુધારવાને બદલે પોતાની વર્તમાન અને ભાવી દશાને ઊંચી વધારે ખરાબ કરે છે.

દરેક શખ્સના સંજ્ઞાધર્મ ઉપર જજુાયેલો સિદ્ધાન્ત જોટલે અંશે લાગુ પડે છે તેના કરતાં પણ વધારે અણી મનુષ્યોના સમુદાયોને લાગુ પડે છે; અને તે એવી યુગ્વયણી બરેલી રીતે લાગુ પડે છે કે તેની ઘટના સમજવી કઠણ પડે છે. તેથી એકાદ શખ્સ જોટલી સહેલાઈથી પોતાનો પાછલો અનુભવ ભૂલી શકતો નથી તેના કરતાં વધારે સહેલાઈથી જનસમુદાય પોતાનો પાછલો અનુભવ ભૂલી જાય છે. તેવા જનસમુદાયો આગળ વીતી ગયેલા અનેક જમાનાઓના મોટા સમુદ્રના મંચનમાંથી રતનરૂપ શીખામણો મેળવવાને અશક્ત થઈ પડેલા-એમ ખારીકાઈથી અલગ નહીં તપાસનાર કૃતિહાસના અખ્યાતીઓને જજુાઈ આવેલ છે.

તેથી કરીને એક મનુષ્યને તેના પડનેજ ઉપયોગી એવું શિક્ષણ આપનાર એક સાધારણ મહેતાજીને જે માન ઘટે છે, તેના કરતાં તે મણસને જનસમુદાયના બંધારણમાં એકરાગ બનીને કામ કરવાની લાયકી આણે તેવું શિક્ષણ આપવાને જે મહેતાજીઓ સ્વર્થ હોય છે, તેમને લોકો વધારે માન આપે છે; અને તેના કરતાં

પણ આખા પ્રજના સમુદાયને જે મનુષ્ય પ્રજાસમુદાય તરીકે તેનું જ્ઞાતી ધડવાને તાલીમ આપી તૈયાર કરે છે, અને આખરે તે પ્રજા-સમુદાયનું કીર્તિમંતુ બાવિ સિદ્ધ કરી આપે છે, તેઓ લોકનાયક તરીકે અમર નામ કરી જાય છે. પણ ઉપર જણાવેલા ત્રણ પ્રકારના 'શિક્ષકોનું' કામ એક એક કરતાં વધારે અઘિયાતું તથા કઠણ છે.

વળી લોકોની સંખ્યા ઘણી અને તેમના નાયક થવાને પણ ઘણા ઉમેદવારો બહાર પડે છે. તેથી યોગ્ય નાયકની પસંદગી કરવામાં પણ વધારે મુશ્કેલી છે એક માણસ પોતાને માટે એક સલાહકાર કે શિક્ષક શોધી કાઢવામાં જેટલી કાળજી વાપરે છે અને તે સલાહકાર અથવા શિક્ષક પાસેથી તે શો શો લાભ મેળવવાની આશા રાખે છે તે જેટલી ચોક્કસ રીતે સમજે છે, તેટલી કાળજી એક પ્રજાસમુદાય પોતાનો નાયક પસંદ કરવામાં વાપરી શકતો નથી અને તે નાયક પાસેથી તે પ્રજાસમુદાય શો શો લાભ મેળવવાની આશા રાખે છે તે પણ તેટલી ચોક્કસ રીતે તે સમજી શકતો નથી. પ્રજાના નાયક અથવા લોકનાયકમાં કેવી યોગ્યતા જોઈએ તે લોકનાયક થવાની ઉમેદ રાખનાર મનુષ્યે જાણવાને ગંભીરપણે ડોકા અભ્યાસ કરવોજ જોઈએ-એ તો સર્વે કાષ્ટ સ્વીકારે છે. પણ લોકનાયક કેવી કેવી આળતરમાં કેવો હોયો જોઈએ તેનું થોડું ધણું પણ ચોક્કસ જ્ઞાન પ્રજાને હોવું જોઈએ અથવા પ્રજાએ સંપાદન કરવું જોઈએ. જો આમ જની શકે તોજ લોક અને લોકનાયક એકતાવા કાર્યની સિદ્ધિ કરી શકે. નહિતર કાપું સિદ્ધ થાય નહિ, જેટલુંજ નહિ પણ ઘણીવાર મહાઅનર્થ પણ થાય. તેથી કેટલીક આળતોનો નાયકો પૂરેપૂરો તો લોકો થોડો ધણો પણ અભ્યાસ કરવાની જરૂર છે.

દેશની હાલની સ્થિતિનો વિચાર લોકે તેમજ લોકનાયક સહિષ્ણુ પહેલો કરવો પડે એ કુદરતી નિયમ છે, કેમકે દરેક પ્રજાને પોતાની વર્તમાન એટલે આલની દશા સફૂથી પહેલી નજરે પડે છે એ સાધારણ અવસ્થા કુદરતી ક્રમ છે. તેથી આપણે આતવાસી લોકોએ તેમજ લોકનાયકોએ પણ હિંદની હાલની દશાનો બહુ અભ્યાસપૂર્વક વિચાર કરવાની જરૂર છે. કેમકે આપણને સકને આપણું ભવિષ્ય એટલે આપણી હવે પછી થવાની દશા વધારે સારી બનાવવાની આતુર ઇચ્છા છે.

પરંતુ હાલની દશાનો અભ્યાસ કરવા માટે આપણે વર્તમાન (હાલની) દશાનું લક્ષપૂર્વક અવલોકન કરવું જોઈએ. તે અવલોકન કરવાનું કામ એક રીતે જોતાં તો ઘણું સરળ કામ છે: કેમ કે જે આપણે હાલ નજરે જોઈએ છીએ તે સમજવું ઘણું ટાણુ હોય નહિ. કેમ કે જે વાત પ્રત્યક્ષ છે અર્થાત્ આપણે નજરે નજરે જોઈએ છીએ તે વાતમાં તો ‘હાથના કંકણને જોવામાં આરશીની જરૂર શી?’ એ કહેવતજ લાગુ પડે છે.

ભૂતકાળના અભ્યાસની જરૂર.

તોપણ આપણી ભવિષ્યની દશા સુધારવાને માટે જેમ આપણે આપણી હાલની દશાનો અભ્યાસ કરવાની જરૂર છે, તેમ આપણી હાલની દશાનો ઇતિહાસ રીતે અભ્યાસ કરવાને માટે આપણી પાછલી ગઈગુજરી દશાનો વિચાર અથવા અભ્યાસ કરવાની પણ જરૂરજ પડવાની. કારણ કે જેમ આપણી ભવિષ્યની દશાનો સંબંધ આપણી વર્તમાન દશા સાથે છે, તેજ પ્રમાણે આપણી વર્તમાન દશાનો સંબંધ આપણા ગઈગુજરી દશા એટલે ભૂતકાળની દશા સાથે છે. આનો સાર દૂંધાણમાં કહીએ તો એજ છે કે—“આપણી ગઈગુજરી એટલે ભૂતકાળની દશાએ આપણી હાલની એટલે વર્તમાન

હાળની દશાને જન્મ આપ્યો છે, અને હાલની એટલે વર્તમાન હાળની દશા તેજ આપણી હવે પછી થવાની એટલે અવિષ્કારગ્રામી દશાને જન્મ આપનારી છે.”

આ સારસ્વત સિદ્ધાન્તનો વિચાર આપણે હવે કાંઈક વધારે ખાતરીકે રાંતે જવું ઉઠા ઉતારાને કરવો ઘટે છે. કમ કે જોએ ‘હંદસાં’ અથવા ‘હૈસો હૈસો’ કરવામાં નયે તેવા માણસો છે, તેઓ તો—

શ્લોક

ગતે શ્લોકો ન કર્તવ્યો મવિષ્યં નૈવ ચિન્તયેત્ ।

વર્તમાનેન કાલેન પ્રવર્તન્તે વિચક્ષણાઃ ॥

અર્થાત્ “ ગયા હાલનો શોક ન કરવો, અને ભવિષ્યનું ચિન્તન ન કરવું, પણ વર્તમાન હાળ પ્રમાણે વિચક્ષણ પુરુષો ચાલે છે. ” એ નીતિ શાસ્ત્રના વચનને આપણી આગળ ધરીને હાલ જે કાંઈ ચાલ્યા કરતે હોય તે પ્રવાહમાંજ ચાલવાને આપણને ધોકલવાના. પાંચુ આ નીતિ શાસ્ત્રના વચનનો અર્થ જોતા ‘હંદસાં’ કરનારાઓ કરે છે, તેવો તેનો ખરો અર્થ અથવા આશય નથી. ભૂતકાળ અને ભવિષ્યકાળ વચ્ચે આજો મીચીને વર્તમાન હાળના પ્રવાહમાં જો વલ્લાજ કરવાનું રાજનીતિ શાસ્ત્ર અથવા અર્થ શાસ્ત્રનું કહેવું હોય, અરે જો કોઈ પણ શાસ્ત્રનું કહેવું હોય તો, પુરુષની ક્રિયાશક્તિ અને બુદ્ધિશક્તિ તે કવળ નિરપ્રયોગી કરે અને મનુષ્યનું કાંઈ કર્તવ્યજ સહે નરિ; અને ધર્મશાસ્ત્ર અથવા શાસ્ત્ર, કાવ્યશાસ્ત્ર અને મોક્ષશાસ્ત્ર તે બધાય કવળ નિરપયોગી થઈ

પડે. કાંઈ કાંઈને કાંઈ કહેવા સાબળવાનું રહે નહિ અને ચેતન સ્મૃતિ તે જડ સ્મૃતિના જેવીજ થઈ પડે.

ઉપર ટાકેલા નીતિ શાસ્ત્રના શ્લોકનો ખરો આશય તો એવો છે કે—જે મધ્ય યુજ્જરી બાબત હોય તેનો શોક કરાને બેશી રહેવું નહિ, અર્થાત્ સ્તબ્ધ બન્યા જવું નહિ તેમજ ભવિષ્યમાં મને આમ મળે તો સારું અને તેમ મળે તો સારું, યા તો આમ થશે તો હું આમ હુકમ બળવીશ અને આમ વૈભવ ભોગવીશ અને આમ કીર્તિ મેળવીશ અને આમ ફતેહના ડંક બજાવીશ. વગેરે શેષ ચલ્લીના જેવા મનોરથો કરવા નહિ પણ વિચક્ષણ એટલે હાથાં માણસની માફક આપણે આપણી જે વર્તમાન એટલે હાલની દશા હોય તેનું સાવધાનતાથી અવગત કરવું, અને વર્તમાન સમયની દશાને એવી રીતે ઘડવા કે એકંદરે આપણી ભવિષ્યની દશા તે ભૂતકાળની દશા અને વર્તમાન કાળની દશા કરતાં પણ વધારે સારી થાય, અને તેમ કદી બનવું અશક્ય હોય તોપણ આપણી વર્તમાન દશા કરતાં તો આપણું ભવિષ્ય બગડેજ નહિ એવો પરિણામ આવશે જોઈએ; તેમ છતાં કદી ભવિષ્ય બગડવા વિના રહે તેમ ન હોય તોપણ વર્તમાન દશાને એવી તો ખુશીથી સંભાળી લેવી જોઈએ કે જેવી ભવિષ્યમાં જેમ બને તેમ ઓછુંજ નુકસાન થાય. ‘હેલ્થે હેરસાં’ કર ને ભૂત ભવિષ્યના વિચાર વેગળે મુકીને વમળપર અને ખરાબાપર વર્તમાન દશાના વહાણને પણ ઝુકાવવું એવો આશય ઉપર જણાવેલા નીતિશાસ્ત્રના વચનનો નથી.

આપણી પાછલી ભુક્ષો અને તેમના માઠા પરિણામો તથા આપણી પાછલી ક્ષણવારો અને તેમના રૂઠા પરિણામો ધ્યાનમાં લેઈને, તમજ આપણી પાછલી સ્થિતિ ધ્યાનમાં રાખીને, તથા આપણી

આપિનો અંદાજ તેમજ લક્ષ્ય ધ્યાનમાં રાખીને વર્તમાન સમયની એટલે હાલની પ્રવૃત્તિ કરવી. એવી શીખામણ આપવાનો આશય ઉપરના રાજનીતિ શાસ્ત્રના સ્તોકનો છે.

તેથી હાલની સ્થિતિનું સ્વરૂપ આપણને ખરાબર તેના ચારે ખુટ સાથે સમજાય એટલે આપણને તેનો જોવો જોઈએ તેવો ખરેખરો ખ્યાલ આવે તેટલા માટે આપણે આપણી પાછલી ગઈ ગુજરી સ્થિતિનો પણ આપણા કામ પુરતો વિચાર સાવચપણે કરવોજ જોઈય, તે હવે આપણે કરીએ:—

ભૂતકાળમાં હિંદની સ્થિતિ શી હતી? એ પ્રશ્ન હવે આપણી સામે સીધેસાધા ખડો થાય છે; અને તેનો જવાબ પણ આપણે આપણો પાછળના ઇતિહાસ તપસીને અને પરમેશ્વરને માથે રાખીને શરમાયા વિના તેમજ મિથ્યા અકટક ધ્યાનિના આપનો જોઈએ-એજ આપણી માણસાઈ ગણાય.

પ્રાચીન સમયમાં હિંદમાં અનેક રાજ્યો દેશના જૂઠાજૂઠા ભાગોમાં સત્તા રાજ્ય કરતા હતા. જે કે પ્રાચીન કાળમાં હિંદમાં પ્રજાસત્તાક રાજ્ય નહોતું, તોપણ હિંદમાં હિંદવાસી રાજ્યોનુંજ સંજ્ઞ હતું ના અર્થમાં હિંદને સ્વરાજ્ય મળેલું હતું. હિંદના રાજ્યોનાં પુત્રાગ્રમાં વણુવેલાં ચરિત્રે જ્યારે આપણે પાંચાંએ છીએ ત્યારે આપણે તેઓના રાજ્ય કારોબારમાં આપણે જે પ્રજાસત્તાક સંજ્ઞોના કારણાર હાલની પાશ્ચાત્ય પ્રજાઓના ઇતિહાસમાં જોઈએ છીએ તેના કરતાં ટોછપણુ રીતે કિણુ જ નેતા નથી બદલે તે આપણાં પ્રાચીન રાજસત્તાક રાજ્યો હાલનાં પ્રજાસત્તાક રાજ્યો કરતા વધારે સુખપ્રપત્તિભાગી હતાં એમ જણાય છે પ્રજાવિર શાન છે, તે રાજ્યો જાણવાને બહુ કાળજી રાખી પ્રયત્નશીલ રહેતા, અને તે

હિંદની હાલની દશ.

હિંદ જો પ્રજાને નાટ હતામ જણાય તો તે પ્રજાહિંતને તે રાજાએ પેલાના સુખના ભોગ આપીને પણ સાધતા હતા. નાતિ ધર્મ સંબંધે પ્રજાને વચરે ચુસ્ત રાખવાના વલણવાળા શ્રી અયોધ્યાપતિ મહારાજાધિરાજ જગવ ન શ્રી નમચદ્રજી, અધિકાર ન હતાં જે સમ્યક્ નામનો શુદ્ધ દુષ્ટ. . . . તરસ્યા હિંદે મસ્તકે રહીને કરતો હતો તેને સંસ્કૃતે કરી ન પ્રજાના હિવાર્થ પોતા પડ્યા નહિ, આ તાર્તા શું જગજાહેર ન . . . એક નહિ પણ અનેક યોગ દાખલાઓ આપણે પૌરાણિક તેમજ મેલાડ અને મહારાષ્ટ્રના ઇતિહાસમાં પણ મળી આવે છે. અર્થાત્ રાજ્ય પ્રવરણનાં હિંદે ઘણા યુગો લગી બહુ ઉચ્ચદશા ભોગવી છે. જલદાં જાણી અને અપાદીનો દહાવો હિંદે મનમાનતો લીધો છે.

પરંતુ જાજાણી અને આપાદી હરેક જણને તેમજ પ્રજાને પ્રમાદી અથવા નાશક બનાવે છે. તેથી મનના ઉત્તમ ગુણો વૈભવ ભોગાદિકના ધરાતા બન્ય છે. પરંતુ મે પડતી આવે છે તેજ નિયમ અને કમ આપણે પૃથુરાજના સમયનાં અમતમાં આવેલો જોઈએ છીએ. શ્રી કૃષ્ણ મનરને કાળયત્ર સામે ઘણીદાર દક્ષરં થઈ આખરે તે યત્રના નાશ કરાવ્યો. તે અપણે પુરાયુદારા જાણી શકે છીએ. પણ તે જ જાણતી આપણે પૃથુરાજ ચોડણના સમયનાં જોતા નથી. મોજ શોખ અને કુસંપે પૃથુરાજના સમયનાં હિંદને પડતી દશાનાં આરંભમાં મુકયું હતું. તે ક્રમ આગળ વધત વધતાં આપણે આખા હિંદને મુસલમાન આનંદાદોની સત્તા નીચે પડીને દશામાં જોઈએ છીએ. મોજ શોખ કુસંપે અને પ્રમાદથી હિંદુઓની પડતી થઈ હતી તેજ પ્રમાણે મોજ શોખ અને કુસંપેજ મુસલમાન સત્તાને પણ જમીનદોસ્ત કરી. પાછો મેલાડમાં હિંદુ સર્વ મળા વાઈજમંથી

એક વાર મુક્ત થઈ હિંદના આકાશમાં ઝળકારે. મારવા લાગ્યો, અને હિંદુ રિવાજનું મરતક પ્રાણજીવન (પેશાબ) એક વાર ઉત્તર થયું. પણ મોજશીખ, પુટ અને આજમે હિંદના બાબ્બેશને ચિરસ્થાથી મનરા દીધો નહિ. દેશમાં અસ્થિત અને જરખાદી આરે તરફ ફેલ ઇ મધ આ રિયતિમાં હિંદુ પેશાબ ગૌરવનાં નિશાન જાગવી રાખ્યા. પોતાથી બનતું કર્યું છે તે એ છે કે હિંદુ હિન્દુત્વને હયાત રાખ્યું અને વિદ્યા તથા કળાનો લે પ જ દીધો નથી, તોમજ ધર્મને ધરમોળ જરા દીધો નથી. પરંતુ એ અસ્થિત અને જરખાદીનો આરદા લંબાયો હોત તો ધર્મ વિદ્યા અને કળાને પણ વધારે વધારે ધસારો પડોયતાં હિંદુ જાતિની હયાતીને પણ ધોક્ક પડોયત એન આપણે અનુમાન કરી શકીએ એવી સામગ્રી ઇતિહાસ આપણી અગળ ધરે છે.

છેવટે કેવી દશામાં હિંદ હતું? પ્રજા પર એક સત્તા નહોતી. મામ ધણી પ્રજા ધણા, દેશપતિ અને લૂટારા, ફાંશીયા, પિંહાર, ડુંગો વગેરે અનેક તરફથી પ્રજાપર પાખવણી ચાલ્યા હતી. જનમાલ અને ઇજાજની સલામતી એક ખુણે ભરાઇ પેડી હતી. આપણુ કેટલાક ભાઇઓ કહે છે કે ઇંગ્લેન્ડે ઇતિહાસો પાઠા ફેર ફરી બતાવ્યા છે કદી એમ થયું હોય એમ તકનારની ખાતર ધડીઝર માનિયે તેથી તે ઇતિહાસો પરજ આધાર રાખીને આ લખ્યું નથો. બારોટો ના રાસડામે, રંશરપરા ઉતરી આવેથી વતો, લોકમાં મવાતા રાસાઓ અને ઇતિહાસના નિર્વાહ બાગો તે પણ આપણને ચોખ્ખે ચોખ્ખું જણાવે છે કે-“ હિંદમાં બરાણિ, ભવ, અને જરખાદી એક છેડાથી બીજા છેડાલગી નથી રહ્યાં હતાં- એસે સમય આવ્યો હતો.”

આ ગુજરાતની રાજધાનીના શહેર અમદાવાદનીજ આશરે પચાસ સાઠ વર્ષ ઉપર શી દશા હતી તેનોજ એક દાખલો વિચારીએ તો આપણા કવી દશા હતી તેનો ચિતાર અબેદૂત આળ્યા વિના રહે તેમ નથી. સસપુર, ગોમતીપુર વગેરે શહેરનાં પરામાંથી અમદાવાદ શહેરમાં આવતાં જતાં પણ લૂંટારાનો લય હતો. શહેરના એવાડા બાજોમાં તો ચોરી થયાજ કરતી. તેથી પણ પડાંના સમયમાં તો શહેર ઉપર અને ગમડામાં કાળી ચીંથરીએથી કરવામાં આવતી હુડાગતી અને ધાડપાડુઓની તથા જહાજીડીયાઓની આગશીઓમાં વારંવાર કિચરાણું કરી નાણું આપવા પડતાં હતાં. શહેરની અને ગામોની સીમમાંજ ખુનો થતાં તો વેગળેની તો વાતજ શી ? ગામેતરું કરવું એ તો હાલ દેશાન્તર કે ખંડાન્તરની મોટી સુસાહરીની સફર હઠાવવી હાય તેના કરતાં પણ વધારે જામમભરેલું અણાવામા આતુ. વળાવા અને હથિયારોનો ખટોળસ્ત એ ગાડિયા દાપામાં પણ કાવો પડતો. જોખમને ભીંતોમાં અને ભોંયમાં ભંડારવું પડતુ. એક વખત એવો પણ હતો કે રાજ્યો અને રાજ્યના નોકરોનાં તજરે ન ચઢવાનીજ ખાતર છતે પૈસે ચીંથરેલા દશામાં ધનવાનોનું પણ રહેવું પડતું. આવી દશામાં વેપાર રાજગાર કરવો એ અશક્ય હતું. આવી દશામાં પૈસા એકઠા કરવા એ યતનવું મુશ્કેલ હતું; અને કદા ભોગ ભોગે એકઠા થયા તો તે ભંજાળવાતું કામ તે જીવને જાખમે હતુ. તથી સવત્ર ગરીબઈ વધતી રહેલી જણાતી હતી. તેથી માણસની કિંમત પણ ઘણી ઓછી ચંકાતી હતી; તે સમયે સેવિયાન્તા વખતમાં પણ માણસા ગુજરાત કરવું એટલું તો મુશ્કેલ પડતુ કે પેટની ખાતરજ એટલે ખાદ્યપીણ અને વસ્ત્ર માટે માણસ નોકરી રહેવા વધસત્તા, છતાં પણ તેને કાષ્ટકજ

નોકર રાખનાર મળી જતો, ત્યારે તે નોકર પોતાનું ધન્યભાગ્ય સમજતો, અને તે રાખનાર ધણીની નિમકહલાલીથી સેવા બળવતો. ‘અત્રહતા’ એ શબ્દ જે દેશમાં મોટામાં મોટો માનનાર શબ્દ તરીકે હયાતીમાં આવ્યો છે, તે દેશની એક વખતની દશાનો ચિતાર આપે છે.

અંગ્રેજોનું આગમન.

ઉપરજણાવેલી સ્થિતિમાં કોઈ પણ દેશની પ્રજા વહેારે લાંબો દાગ પોતાની હયાતી જાળવી શકતી નથી. તે પણ હિંદી પ્રજામાં અને તેમાં પણ નિશેષે કરીને હિંદુ પ્રજામાં એવું સમગ્ર સમાજજીવન રણ છે કે જેથી કરીને આ રણી પ્રજા દુખના દુગરા નીચે દગાન ગયેલી હોવા છતાં પણ પોતાની હયાતી હજી જાળવી શકી છે. હિંદની હિંદુ પ્રજા અને તેના સહવાસમાં આવેલા ખ્રીષ્ટ જાતિયો આસ્તિક છે. તે પોતાનું સંકટ સહન કરવામાં ધૈર્યવાળી પ્રજા હોવાની સાથે પોતાના સંકટના નિવારણ માટે પરમત્મા તરફજ પોતાની દૃષ્ટિ રાખનારી છે. પરમત્માનેજ શરણે જનારી છે. આસ્તિક ભાવનાથી શરણે આવનારના સંકટને હરેક પ્રકારે દૂર કરવામાં પદ્મત્મા પદ્મ કૃપાળુ છે તેમણે આસ્તિક ભાવવાળા હિન્દ પ્રત્યે કરેલા દૃષ્ટિ કરી. અશાન્તિ ભય અને ચિન્તામાંથી હિંદને મુક્ત કરવાનું હિંદના પૂર્વ સત્ કર્મના યોગે કુદવતી રીતે છુટકારાના સમય નજીક લાવી મુક્યો.

હિંદની અશાન્ત અને ભય ચિન્તાવાળી સ્થિતિનો તે વખત ઉપાય કરવાને શરણાગતરક્ષક પરમાત્માએ પશ્ચિમદિશાના આ-તરાદા ખુણે આવેલા એક નાનાં સરખા ટાપુમાં વસનારી એક મુઠી જલ નાની સરખી પ્રજાને હિંદમાં ખેંચી આણી. એ પ્રજા એક નવી

ઉછરતી, સાહસિક, ખંતીશી, અને કાર્યસાધક નિપુણ પ્રજા છે. તે પ્રજાએ પોતાના જ ખડની ખીજ દરીયા પ્રજાએની સાથેની દરીયાઈમાં ફતેહ મેળવી હિંદમાં પોતાનો પગ દડો રાખ્યો. તે પ્રજા તે અગ્રેજ લેડી છે એ કહેવું પડે તેમ નથી.

અગ્રેજ પ્રજા કાય સાધવામાં નિપુણ છે, તે વાત અદિથી તે અત્યાર લગી તેની કારકીર્દીથી એની રંગે નાખીત થઇ ચુક્યું છે; અને અત્યારે તો જોએ અગ્રેજ પ્રજાને વગોવવામાંજ પોતાનું હિત સમજી બેઠા છે તેઓ તો ઇંગ્રેજોની કાર્યદક્ષતા માથે સ્વાર્થનિપુણતા અથવા સ્વાર્થપરાયણતાનુંજ કલંક મુખ્યત્વે કરને મોટા કોલાહલ સાથે મુકે છે. પરંતુ આ સંસારમાં એ તો એક કહેવત સર્વમાન્ય વાંકે મેંતાય છે અને અનુભવમાં આવે છે કે-
 “જોએ સ્વાર્થનિપુણ હોય છે, તેઓજ પરોપક નિપુણ થાય બની શકે છે” ઇંગ્રેજ પ્રજા સ્વાર્થનિપુણ છે એટલે કે તે પ્રજા પોતાનો સ્વાર્થ સાધવામાં હંશિયાજીવ. આ સંસારની રચનાજ એવી થયેલી છે કે જોને પોતાને કામ સ્વાર્થ સાધવો હેય તેણે ખીજને કાંઈ આપવું જોઈએ અથવા તો તે ખીજની કાંઈ સેવા બજાવવી જોઈએ; અથવા તો તે ખીજને મારીને લુટીને પોતાને જોઈની સ્તુ લેઈ લેઈને તેણે પોતાની સ્વાર્થ સિદ્ધ કરવો જોઈએ. સ્વાર્થ સિદ્ધ કરવાના આ તત્ત્વજ રમતા છે. ચોથો રસ્તો નથી. ઇંગ્રેજ પ્રજાએ પોતાનો સ્વાર્થ સાધવાને લીધે કાંઈક આપવાની અને હિંદની કાંઈ સેવા બજાવવાની નાની પડેલેથી અખતી માર કરેલી છે. ઇંગ્રેજ પ્રજાએ હિંદને મારીત અથવા લુટીને પોતાનો સ્વાર્થ સાધવાની નીતિ પડેલેથી અખત માર કરી નથી અને તે કરશે પણ નહિ તેના કાન્યો કરતી છે તે વિશે પણ આપણે સહજ વિચાર કરતા જઈએ-

અંગ્રેજોના અમલમાં થયે". લાસો.

સઉથી પહેલી ખબર તો એ છે કે-ઇંગ્રેજ એક નવી ઉછરતી પ્રજા હતી અને થોડા સંખ્યાવાળી નાની સરખી પ્રજા હતી. તે એક પૂર્ણ રીતે પ્રજા અને જામેલી મોટી સંખ્યાવાળી પ્રજા નહોતી. ખીજી ખાબત એ છે કે હિંદની પ્રજા જો કે જુદા જુદા રાજ્યોનીયે, જુદા જુદા ધાર્મિક અને સામાજિક વિભાગોમાં, તેમજ જુદા જુદા સંસ્થાનામાં તથા દેશવિભાગોમાં વહેવાયલી હતી; તોપણ કાંઈ નહિ તે એક હિન્દુપણના મોટે ભાગે અભિમાન ધરાવનારી મહાપ્રજા હતી. તેની ઇંગ્રેજ પ્રજા જળજેરીથી હિંદનાં પોતાનાં સ્વાર્થ સાધી શકે ને તે કદરવી રીતેજ એ વખતે અસક્ય હતું. તે વખતે ઇંગ્રેજ પ્રજાને જાણે જો કે ધ ખીજી જામેલી પ્રજાજ મહા પ્રજાએ હિંદનાં પેનાં સ્વાર્થ સાધવાનો લાગ મેળવ્યો હોત તો હિંદની પ્રજાની હવનાંજ હતી ન હતી થઈ જત-એવી દશા હિંદની હતી. પણ પોતાની પ્રચીત વિદ્યાકળા વત્તવજ્ઞાન અને સંસ્કૃતિથી આખી દુનિયાની પ્રજાએ તે પ્રકાશનો લાલ આપનાર દેવનાઈ ભારત ભૂમિની પ્રજાને શાન્ત અને નિર્ભયતામાં સ્થાપવાનું કામ-એક નાની સરખી નવી જનતી પ્રજા-ઇંગ્રેજ પ્રજાનેજ હિન્દના પુણ્યપ્રતાપે સોંપાયું. તે કામ સ્વાર્થનિપુણ ઇંગ્રેજ પ્રજાએ એવી તો આશ્ચર્ય કારક રીતે બજાવ્યું કે એકવાર ભારત ભૂમિની પ્રજાએ ખરા અંતઃકરણ પૂર્વક એ શબ્દો ઉચ્ચાર્યા કે-“આ તો રામરાજ્ય”. ક્યસમ હિંદ મહારાણી વિક્ટોનીયાના સમયમાં હિંદી પ્રજાના ઉદ્દગાર ઇંગ્રેજ રાજ્ય માટે આવા હતા. એક વિદેશી રાજ્ય પોતાની પ્રજાને મુખે આવા વખાણના ઉદ્દગારો કરાવે એ તેની જેવી તેવી સ્વાર્થ પુણ્યતા નથી! અને આવી સ્વાર્થનિપુણતાના પ્રમાણમાં ઇંગ્રેજ સરકારે હિંદને

કાંઈ ખરેખરી જોઈતી વસ્તુ આપી હોવી જોઈએ અથવા હિંદની કોઈ અસાધારણ સેવા બગાડી હોવી જોઈએ. અસાનિત અને અધાધુધીના સમયમાં શાન્તિ અને સારા બંદોબસ્ત ઇંગ્રેજ રાજ્યે હિંદને આપ્યા. હિંદ શાન્તિ અને સારા બંદોબસ્તને માટે અત્યંત તરફથી થયું હતું બહુ તરફથી મારતું હતું તે તેને મળ્યાં. જુલમ અને ક્રમપંક્તિથી કંટાળેલા હિંદે તેથીજ ઇંગ્રેજ સરકારના રાજ્યને 'રામ રાજ્ય' એમ કહ્યું. હિંદને આગાડી, તાર ટપાલ, ટેલીફોન, વગેરે સગવડ આપી હિંદની સેવા ઇંગ્રેજ રાજ્યે બજારી છે; પુત્રો રસાઓ વગેરે સુધારી હિંદની સેવા બજારી; વિદ્યા કળાઓનાં ખાતાંવડે પણ જ્ઞાનની પ્રાચીન અતુલ્ય સંપત્તિના જન્મસ્થાનરૂપ હિંદને ઇંગ્રેજ સરકારે ખુશી કર્યું-મોહિત કર્યું. આ બધી સેવાઓમાં જો કે ઇંગ્રેજ સરકારની સ્વાર્થનિપુણતા હતી એમ માનો, તો પણ તેમની સ્વાર્થ સાધનામાં હિંદ ઉપર ઉપકર થયો છે—એમ હિંદને પોતાને સમગ્રયું તેથીજ હિંદે ઇંગ્રેજ રાજ્યને 'રામરાજ્ય' એવું બિરદાવ્યું. જો કે ઇંગ્રેજ રાજ્યે હિંદને કાંઈ કાંઈ આપ્યું હતું અને આપે છે, તથા હિંદની સેવા બજારી હતી અને બજારી છે—નેમાં ઇંગ્રેજ રાજ્યના સ્વાર્થ તો રહેલોજ છે, તો પણ હિંદ પોતાને મળેલી શાન્તિ અને નિર્ભયતા માટે તથા ઇંગ્રેજ સરકારે બજારી સેવાને માટે કૃતજ્ઞતાથી ઇંગ્રેજ રાજ્ય પર મોહ પામેલું છે. તે મોહમાં હવે ધીમે ધીમે કેટલાકને દોષભુક્તિ ઉપજી છે.

પ્રજાને ધર્મબુદ્ધિની જરૂર.

આ જગતના સંમંધો માત્ર સ્વાર્થથીજ બંધાયેલા છે, પણ તે સંમંધોથી એક પક્ષને વધારે લાભ કે બીજો લાભ હોય છે. એ લાભના બોજાપણથી કે વધવાપણથી એ સંમંધોમાં લોભ ઉપજે છે.

અર્થાત્ દખ્ખ થાય છે. જગતના સંબંધીઓમાં તેથી કરીને ચોતખે-
વાના લાભ માટે હુંસાતુંસી થાય છે અને વાંધા ઉડે છે, અને કોઈ
વાર તેના પરિણામે મોટા વધરા ઉડે છે. કોઇવાર તો મહાભારત
જેવા, અમેરિકન સ્વતંત્રતા માટેના વિગ્રહ જેવા, અથવા જર્મન મહા
યુદ્ધ જેવા પરિણામો થાય છે. ધર્મબુદ્ધિ સાત્ત્વિક હોવાથી જ્યાં લગી
મનુષ્યો ધર્મનું અને ન્યાયનું સ્વરૂપ સમજનાર હોય છે ત્યાં લગી
હુંસાતુંસી અને ખેંચતાણુ કાંઈક મર્યાદામાં રહે છે, પણ જાને સંબંધીઓ
અથવા ખેમાંથી એક સંબંધી જ્યાં ધર્મબુદ્ધિને છોડી દે છે ત્યાં ત-
રતજ કલહનો ભડકો ઉડે છે. તેના પરિણામો કેવા થાય છે તે આ-
પણુ ઇતિહાસનાં પાનાંઓમાં અને વ્યવહારમાં પ્રત્યક્ષ પણ જોઇએ છિયે.

સ્વાર્થ વિના આ જગતનાં કોઈ પણ કોઇનો ઉપકાર કરતું
નથી એ નિયમ એક અચ્ચન્ન સિદ્ધાન્ત જેવો છે. તેના અપવાદરૂપ
કોઇ ઔદાત્તિક મહા પુરુષો જગતમાં હશે. પણ આ વ્યવહારમાં ભાગ
લેતાં સર્વ મનુષ્યો પરસ્પર સ્વાર્થ બંધનોથી બધાયજાં છે. તેમાં
એ સ્વાર્થ ઉચ્ચ પ્રકરનો હોઇ શકે ખરા. પણ ઘણું કરીને સર્વ
સ્વાર્થનાજ સગા અને સંબંધી તથા સ્નેહી અને મિત્ર છે. માતાપિતા
અને સંતાનનો સંબંધ નિઃસ્વાર્થ જેવો છે, તો પણ જ્યાં તે સંબં-
ધમાંથી ધર્મબુદ્ધિ દૂર થાય છે કે તરતજ સ્વાર્થનો અથવા તે
માની લીધેલા સ્વાર્થનો ભલુકો એકદમ દેખાવ આપે છે, અને તે
સંબંધ હતો નહતો થઇ જાય છે. જાને પણને અથવા તો તે જાને
પક્ષમાંથી ગમે તે એક પણને તે સંબંધ તૂટવાથી ઘણી ખરીવાર તેજ
હાનિજ થાય છે. પણ કોઇકવાર એમ પણ જાને છે કે જાને છુટા
પડેલા પક્ષને કાંઇ-લક્ષમાં લેવા જેવી હાનિ થતી નથી, અને કોઇકજ

વાર એમ જો છે કે-તેને વિપુલ પ્રેરણા મળેને એમનો પૂર્વ સં-
જ્ઞા તરીકે વિપુલ પદ્ધતી દેખીતો લાભ થાય છે.

અરિયુમના સંબંધમાં આવી રીતે હોવાથી આપણી પણ હા-
લની દશા કેવી છે તેનો ચોતરફનો વિચાર, આપણા જેવીજ રિચ્છિતમાં
આવી પહેલી પ્રાચીન પ્રજાએ તો તેમજ અર્વાચીન પ્રજાએ તો ઇતિ-
હાસનો વિચાર, અને આપણા ભવિષ્ય સંબંધી વિચાર કરવાનું કામ
આપણી આગળ આસી પડ્યું છે. આપણી આગળ રજુ થયેલા પ્રશ્નને
વિચાર આપણે રાજનૈતિ તમજાવવાનું શુદ્ધિ કરવો જો-એ. કેમકે
ધર્મશુદ્ધિ વિનાની રાજનૈતિ તે દેવળ રાજનૈતિને વધ્યા ના છે
એટલુંજ નહિ પણ કાષ્ટકાર તે રાજનૈતિનું ફળ પણ ધણુંજ ખુર
ઉત્પન્ન થાય છે.

વર્તમાન દશા.

આપણે જે કાંઈ કર એ છીએ અથવા કરવા માગીએ છીએ,
તે આપણી હાલની દશા અટકાવાને માટેજ. તે હાલની દશા આપણી
કેવી છે, તેના વિચાર આપણે ખાસ કરવાનો છે; તે નિર્માણ ધર્મ-
શુદ્ધિથી એટલે નાદેવનો આગ કરાને કરવાનો છે, સત્તા, સપત્તિ
અને સન્માનની આપણી લાલસાએને દૂર મૂકીને કરવાનો છે. આ-
પણ અંગત જન તથા અને માનના અભિલાષો દૂર મૂકીને તથા તે
સંબંધી કરને દૂર મૂકીને કરવાનો છે. આ પ્રમાણે મગજ ચાકસ
રાખી ભૂત ભવિષ્યનાં જાત તાજવાં પર ધ્યાન રાખી મધ્યની દાંડી
અને જાને તથા કોલવા કાંટા વચ્ચે ધ્યાન રાખીને આપણે વિચારની
પ્રવૃત્તિ કરવાની છે પવનના ઝપાટા ચાલતા હોય તો કાંટાને હીર
એવી વગેરે અને લોખવાના કાંટાની પેઠે આપણે આપણા મનરૂપી
કાંટાને પ્રાર્થના કરી સ્થિરતાના કાચના બોખામાં રાખીને તોલ કરવું જો-

છએ. કેમકે આપણે હાલની દશા ગદલવી છે. દશા ૫ દસાઈને વધારે સારી થાય તો આપણે કરેલો શ્રમ સફળ થયો ગણાય. પણ જો આપણી દશા હાલ કરતાં પણ નહારી થાય તો આપણા શ્રમે આપણને વિપરીત ફળ આપ્યું ગણાય. 'લેને ગઈ પૂત અને ખોડે આઈ અસમ' એવો ખેલ થાય !

આપણે આપણી પાછલી દશાનો લગભગ જોઈએ તેટલો રિચાર કરી ગયા છીએ. હવે આપણી હાલની સ્થિતિ જુઓ:—

આપણે આપણા દેશમાં સુખેરહીએ છીએ, રળાએ છીએ, આપણા જનમાલ નિર્મય છે, આપણા રળેલો પૈસો આપણે આપણા સુખ માટે વપરી શકીએ છીએ, તથા આપણે આપણો ધર્મ જે આપણને જીંદગી કરતાં પણ પ્રિય છે તે સુખે પાળી શકીએ છીએ. તાર, આગગાડી, ટપાલ વગેરેની સગવડ ભોગવી શકીએ છીએ. કાયદાની હદમાં રહીને આપણે સરકાર સામે પણ ટીકા કરી શકીએ છીએ. અમલદારોની ખુશામત કાઢીને કરવાની ફરજયાત નથી. આપણે આપણી મરજી પ્રમાણે વિદ્યાભણ શીખી શકીએ છીએ. વ્યાપાર ઉદ્યોગ આપણા વધ્યા છે, અને વધતા જાય છે. મહેનતુ વર્ગના લોકો સારી પેકે કમાતા થયા છે. ગાડી ઘોડા દ્રામ વગેરેનો ઉપયોગ કરે એવી જીંજશવાળાઓની સંખ્યા વધતી જાય છે. નાટક, સીનેમા, ખેલ, તમાસાના શોખ ભોગવવા જેટલા પૈસા માણસો પાસે થયા છે. આહ, કાશી, સોડા, લેમોનેડ, મીઠાઈ બજારમાં પૂરીના સ્વાદ લેવા જેટલાં નાણાંવાળા લોક ધણા થયા છે, મોઢવારી વધી છે તે પ્રમાણમાં લોકોની આવક પણ વધી છે. ખીડી ખીનારાઓની

સંખ્યા એટલી વધી છે કે ખીડીનો પણ એક મોટો ધીકતો રાજ્યાર સેખાય છે. લોકો ગુજરાન ઉપરાંત મોજ શોખમાં વ.પરનાને પણ ચેસા મેળવી શકે છે. દેશની વસ્તી પણ ઇંગ્રેજ રાજ્ય આવતાં પહેલાં હતી તેના કરતાં વધતી જાય છે. (પણ યુરોપનાં દેશોમાં જે પ્રમાણમાં વધે છે તે પ્રમાણમાં હિંદમાં વસ્તી વધતી નથી, તોપણ વધે છે એ તો ક્યુલ કરવું પડે તેમ છે.) પુસ્તકો, અખબારો, છાપખાનાં વગેરે જ્ઞાન પ્રસારનાં સાધનો પણ આગળ કરતાં વધારે વધ્યાં છે. શહેર સુધરાઈ અને ગામ સુધરાઈ પણ આગળ વધતી જાય છે.

ઉપરના લાભોની સામે આપણને મળતા ગેરલાભનો પણ વિચાર આપણે સાથે સાથે કરવો જોઈએ. અત્યાર સુધી આપણને ગોરાઓની ખરોતર ગણુવામાં આવતા નહોતા, રહેવાની ખાખતમાં, જવા આવવાની ખાખતમાં ન્યાયની ખાખતમાં તથા હથિયાર વિગેરે રાખવાના હકની ખાખતમાં આપણને, ગોરાઓની ખરોતર ગણુવામાં આવતા નહોતા, પણ ઉતરતા ગણુવામાં આવતા હતા. પણ વસ્તુસ્થિતિ હાલ રિફોર્મ્સ અમલમાં આવી પછી બદલાતી જાય છે. આપણા દેશની ખતીજ વગેરે સંપત્તિનો લાભ આપણને જોઈએ તેવો મળતો નથી; પરંતુ તેમાં કંટાળે અંશે આપણું આજ્ઞસ્ય પણ જવાબદાર છે. વ્યાપાર તથા સરાફી તથા દલાલી તથા સરકારી નોકરી દ્વારા ઇંગ્રેજો આપણા દેશની દોલત ધસડી જાય છે એવી વારંવાર ફરિયાદ સાંભળીએ છીએ, અને આપણા વ્યાપારો ઉપર અને ધંધાઓ ઉપર તેમજ હિંદ બહારનાં સંસ્થાનમાં જઈ વસવાવા હક વગેરે ઉપર ધણીજ નિયંત્રણો અને દબાવો છે.

એમ કહેવામાં આવે છે. વિદ્યાનો પ્રસાર જીજ્ઞાસે નહિ જેવો છે. કળાનાં શિક્ષણો અંગ્રેજો અને યુરોપીયનો દ્વારા દિલ્લી આપણા યુવકોને શિખવતા નથી, અને દિલ્લી ચોરે છે. આપણા ધર્મમાં શિ-
થિલતા આવે એવા સંજોગો ઉત્પન્ન કરીને લોકોને ધર્મથી અલિપ્ત થવાને લલચાવનાર યોજનાઓ આ રાજ્યમાં થાય છે. એવા એવા આક્ષેપો રાજ્યપ્રધારણ સામે થાય છે. પરંતુ તે આક્ષેપો કરવામાં આપણે આપણી ભુલ અથવા દોષો જોતા નથી. આ સ્થળે તેનું વિશેષ વિવેચન કરવાનો પ્રયત્ન નથી. પરંતુ એટલું તો કહી શકાય કે આપણા પ્રત્યે રાજ્યકર્તાઓના દષ્ટિકોણમાં ઇચ્છવા જેમ ફેરફાર થયો છે.

ઉપર જણાવેલા લાલ તથા ગેરલાભવાળી આપણી હાલની દશા છે-એમ તટસ્થ રીતે જોતાં આપણને જણાય છે. આ દશાને બદલીને આપણે ભવિષ્યમાં આપણી દશામાં ફેરફાર કરવા માગીએ છીએ. પરંતુ આપણે જે ફેરફાર કરવો હોય તે સારા માટે હોય તોજ તે ફેરફાર કરવાનું ઇચ્છવા યોગ્ય છે. પણ જો તે ફેરફાર કરવાથી જોડું થવાનોજ સંભવ હોય તો તેવો ફેરફાર કરવાને ઉઠા-
વેલી મહેનત તે હુલમાંથી નીકળીને ચૂલમાં પડવા પરાખર છે.

હાલની દશામાં જે સગવડો અને શાન્તિ સાથે સલામતી ભોગવીએ છીએ, તે ખુશ્ખે ખુશ્ખાં છે; અને જે ગેરલાભો આપણે વાસ્તવિક રીતે ભોગવીએ છીએ તે એટલા ખુશ્ખા ના કે જે દરેક હિંદવાસી સમસ્ત એકદમ સમજી શકે. તેથી તે હિંદવાસી સમસ્ત સમજી શકે તેવું શિક્ષણ અને વાલીમ આપવાને મટે કે એસે

(રાષ્ટ્રીય મહાસભાએ) આટલાં વર્ષો લગી મહેનત કરી છે. તેથી દેશનો લખવા વાંચવા શીખેલો કેટલોક ભાગ આપણે જે ગેરલાભ ભોગવીએ છીએ તેનું ખરેખરું સ્વરૂપ સમજતો થયો છે. કોંગ્રેસે દેશને જાગૃત કર્યો છે, તેટલે અંશે તેનું કાર્ય સરળ થયું છે. પણ કોંગ્રેસનું કાર્ય ખાસ કરીને એક વિશાળ હતું તેથી તે પ્રજામતને બંને તરફની દૃષ્ટિ આપવામાં સરળ નીવડેલું નથી. અમારું કહેવું એમ નથી કે-જેમની દૃષ્ટિ બંને તરફની ખુલ્લેલી હોય એવા હિંદ-વાસીઓ કોંગ્રેસમાં નહોતા. તેવા નરો કોંગ્રેસમાં હતા ખરા. પણ કોંગ્રેસનો કાર્યક્રમજ આપણને મળતા ગેરલાભ અને ઇંગ્રેજ રાજ્યની ખામીઓ દર્શાવી તે સુધારવાનો હોવાથી પોતાનું કામ કરતી વખતે કોંગ્રેસને આપણને મળતા લાભ અને ઇંગ્રેજ રાજ્યની ખામીઓ સમજાવવાનું કામ કરવા જોઈલો વખત નહોતો. તેથી કોંગ્રેસે કરેલા ત્રીસ વર્ષના શ્રમનું ફળ લખતાં વાંચતાં શીખેલા કેટલાક હિંદીઓ તો હાલની દશાના કેળા ગેરલાભનાજ અભ્યાસી અને ઇંગ્રેજ રાજ્યની ખામીઓનાજ શોધક થઈ પડ્યા. તેમને અનુસરનારા પણ હિંદની બહોળી વસ્તીમાંથી મળી આવે તે તો સ્વાભાવિક છે.

વળી ઇંગ્રેજ રાજ્યમાં જે સુખ અને સગવડો આપણે રોજ ભોગવતા થયા છીએ, તે સુખ અને સગવડોમાં આપણને તે રોજનાં થઈ પડવાથી કાંઈ નવું અથવા આકર્ષક કે મોહક જણાતું નથી. મિથાન અને પરવળનું શાક પણ જે રોજ ખાવા મળે તો તેમાં કાંઈ વધારે સ્વાદ પડતો નથી. એટલુંજ નહિ પણ તે ખાવાનો આપણને અભાવ થાય છે. કહેવત છે કે સુખનાં વર્ષો એક પદની

માફક વીતી જાય છે, પણ દુઃખની એક ધડી તે એક જુગ જેવી લાગે છે. તેજ પ્રમાણે ઇંગ્રેજ રાજ્યમાં મળેલી શાન્તિ અને સલામતી વગેરે સુખો અને સગવડો ઉપર તો આપણો લક્ષ જતો નથી, પણ આપણને જે જે દુઃખો અને અગવડો છે તે તે દુઃખો અને અગવડો તથા તેના કારણરૂપ સરકારની ખામીએ જ અણી નજર આગળ તર્યા કરે છે. આમાં આપણી હિંદી પ્રજાનો દોષ નથી પણ પ્રાપ્તો અભાવ અને અપ્રાપ્તની ઇચ્છા-એવો મનુષ્યનો સ્વભાવ જ છે-અરે પ્રાણી માત્રનો સ્વભાવ છે. એજ સ્વભાવના ઉછાળાએ ખીન-ખડોની રજેગુણી અને તમો ગુણી પ્રજાએને પોતાના મનુષ્યમંદુઓનાં રૂધિરની રેસો ચક્રાવતને વારંવાર લક્ષ્યાત્મી છે. પણ હિંદુસ્તાનની સાત્ત્વિક પ્રજાનો સ્વભાવ ધણે ભાગે સ્થિર છે- તેનામાં અંતઃ-જ્વાલા અધિક નથી. તેથી કાંઈક ધડે રહ્યું છે. તોપણ પ્રાપ્તો અભાવ અને અપ્રાપ્તની ઇચ્છા-એ નિયમથી હિંદી પ્રજા બાતલ નથી. પરંતુ હિંદનો પરંપરાનો ઉપદેશ તો ‘પ્રાપ્તો અભાવ અને અપ્રાપ્તની ઇચ્છા’-એ મહામોહના મૂળથી અને તેટલા વેગના રહેવાનો અને સારાસારવિવેકથી વર્તવાનોજ છે.

પણ હિંદની પ્રજાના કેટલાક ભાગને ઇંગ્રિજોની અંદર રહેલી સ્વાર્થસાધકતાને વિષમરૂપ આપવામાં આવવાથી હિંદના પરંપરાના ઉપદેશમાંથી ચક્રાત્મી નાખે એવું શિક્ષણ આપવામાં આવે છે-એવા શિક્ષણની યોજના રચાય છે. તેનાંજ વિષમ ફળ હિંદી પ્રજા અને ઇંગ્રિજ સરકારની આગળ આવીને પડ્યાં છે, તે ફળ રાજ્યે અને પ્રજાએ બન્નેએ ઘોડાં ધણાં ખજા ભોગવ્યા વિના છુટકો થવાનો નથી. આ લખનાર જ્યારે વિદ્યાર્થી અવસ્થામાં હતો ત્યારે

શિક્ષકો વિદ્યાર્થીઓનું જાતિ જેમ મુધરે તેવો પ્રશંસનીય પ્રયત્ન કરતા અને તેઓ તે ધંધામાં એટલે શિક્ષકના ધંધામાં પાવરધા બનવાને હમેશાં ઉમંગથી યત્ન કરતા. આપારે જે કેળવણી અપાય છે તેની વસ્તુસ્થિતિમાં ફેરફાર નથી પણ પદ્ધતિસર કામ લેવામાં આવતું નથી, જેનું કારણ શકન સારા મુશિક્ષિત શિક્ષકોનો અભાવજ ગણાય છે કે પગારજ ગાંઠયો એટલેજ નોકરોની હદ આવી ગઈ.

હિંદની પ્રજાને જે કેળવણી કેટલાક આવા અર્ધદંડ શિક્ષકો મારશવ મળે છે, તે કેળવણીથી હિંદના હાલના યુવકોએ પોતાનું સાત્ત્વિક ખમીર ગુમાવ્યું છે. એ કેળવણીથી હિંદની પ્રજા પશ્ચિમના સંસ્કારમાં લેવાઈ છે. પણ પશ્ચિમના સારા સંસ્કારો તેનામાં ન આવતાં નહીં સંસ્કારોજ ઉછરતી પ્રજામાં આવી બેઠા છે. સારી બાબતોની નકલ કરવી એ કઠણ છે, પણ નહારી બાબતોની નકલ કરવી એ સહેલી છે—એ સામાન્ય નિયમ પ્રમાણે નવો કેળવાયેલો કેટલોક સમુદાય તો એવો બની ગયો છે કે તેને આપણે ખરી રીતે ન કહી શકીએ હિંદી કે ન કહી શકીએ યુરોપિઅન. વેશ અને પહેરવેશની બાબતમાંજ નવી કેળવાયેલી હિંદી પ્રજા બદલાઈ ગઈ છે, એટલુંજ નહિ પણ તેની ભાવના અને વિચારની પ્રકૃતિ પણ બદલાઈ ગઈ છે. એ નવી કેળવાયેલી હિંદી પ્રજાના ઉદ્દેશ અને આવેશ વદન એવા તો વિકારને પામી ગયા છે કે તેના બોળિયામાં કોઈ ભૂત પ્રેતનો વળગાડ પેડો હોય એવી તેની હાલની દશા છે. એક કવિ લખે છે કે:—“ We call our fathers fools, so wise we grow, our wiser sons no doubt will call us so.”

હાલની દશા એવી છે કે જે દશામાં હિંદી પ્રજાને પોતાની વર્તમાન દશા અને આગળ પાછળના સંજોગોનું જ્ઞાન રહ્યું નથી. આના જેવી બીજી કેરી શોચનીય દશા હોઈ શકે ?

મુસલમાનો અને હિંદુઓ વગેરે નવી કેગવણીથી પોતપોતાના પોતાને ગુમાવી બેઠા છે. તેઓને પોતાના ધર્મ અને સમાજ બંધારણને માટે ટેક અને મમત્વ હોવાને બદલે તેઓ ધર્મને તો પોતની મરજી પ્રમાણે આકાર આપવાનો ધર્મડ બતાવી રહ્યા છે, અને સમાજમંધારણ સામે તો બંડ ઉઠાવી બેઠા છે. તેઓ પોતાના પુસ્તકોના બહુતરમાં આખું ભૂમંડલ સમાયતું જાણે છે અને તેમની વિદ્યાર્થી અવસ્થામાં આખા વિશ્વનો અનુભવ સમાયતો છે; વથા તેમના કુતર્ક અને વાચાલપણમાં તેઓ સર્વ ધર્મશાસ્ત્ર સમાયતાં સમજે છે. તેમની પોતાની આ દશા છે, છતાં તેઓમાં જે વધારે છાતીપંડા અથવા ઉદ્ધત છે અને લોકને ઠગવાની બાબતમાં કુશળ છે, તેઓ હિંદની નાયકી લેખને બેઠા છે. હિંદી પ્રજાનો મોટો ભાગ એટલે આશરે સૈકડે સત્તાણું ટકા જેટલો ભાગ તો સાધારણ વાંચી લખી પણ જાણુનો નથી, અને જેઓ વાંચી લખી જાણે છે તેમનો સૈકડે સત્તાણું ટકા જેટલો ભાગ દેશને લગતા તો શું પણ પોતાના પિંડને લગતા પ્રશ્નો સમજવા જેટલી શક્તિ ધરાવતો નથી. આવા લશ્કરના આગેવાનો પણ પોતાનું પોત ગુમાવી બેઠેલા કુતર્કી અને વાચાલ તથા વાનરશાહી નકલ કરનારાઓજ થઈ બેઠા છે. આંધળામાં દાણો રાજીઓ—જે કહેવત જેવી આપણી દશા હાલમાં થઈ પડેલી છે. જૈનો અને પારસીઓની સંખ્યા ઘણીજ નાની છે તે છતાં તેમની પણ ઉપર કડી ગયા તેની મુસલમાનો. અને હિંદુઓના જેવીજ સ્થિતિ બની ગઈ છે.

મનુષ્યો જેટલાં ધાર્મિક બાબતમાં શિથિલ થાય છે, તેટલાંજ વ્યવહારમાં પણ વિવેકહીન અને ભોલ મોહમાં લીન થાય છે.

તેઓની આટલે અંશે પતિત દશા થાય છે એટલે તેમને કુતર્કી અને વાચાલ વંચકો ઠગી શકે છે. તેમ વંચકો એ લાંબી લાલચ મનુષ્યને પોતાની મરજી પ્રમાણે નચાવી શકે છે. આ પ્રમાણે જેવા નાયકો તેવું લશ્કર એકઠું થતાં જે જે યોજનાઓ રચાય છે અને અમલમાં મૂકાય છે, તે તે યોજનાઓ કોઈ પણ પ્રકારે પ્રજાનું રાજ્યનું હિત કરી શકે તેવી હોતી નથી, પણ રાજ્ય અને રૈયનને કળિ-કાળની ધાણી અથવા સેતાનના ચરખામાં પીડનારીજ હોય છે.

બ્રિટિશ રાજ્યમાં અનેક ખામીઓ હોય, તોપણ તેમાં મળતી શાન્તિ અને સલામતીનો જોટો ખીજે કે ઇ દેશો હિંદમાં તો આપણને મળી શકે તેમ નથી. કદી કોઈ દેશી રાજ્યમાં એવી શાન્તિ અને સલામતી હશે, તો પણ તે ઇંગ્રેજ શહેનશાહવની છાયાજ છે, એમ આગળ પાછળનો ઇતિહાસ જોતાં આપણે કમુલ કરવું પડશે, તેમજ એ શાન્તિ અને સલામતી ઇંગ્રેજ રાજ્યમાંની શાન્તિ અને સલામતી જેવી ટકાઉ અથવા સ્થાયી લોકની નજરમાં દેખાતી નથી એ પણ ઉધાડુજ છે. અત્યારેજ અ.પણું દેશી રાજ્યોમાંથી કંટાળેલા સારા સારા માણસો પોતાની મોટી મોટી હવેલીઓ અને મહેલાતો છોડી છોડીને નામદાર બ્રિટિશ સરકારના રાજ્યમાં આવીને વસે છે, એ બ્રિટિશ રાજ્યની અંદરની શાન્તિ અને સલામતીની એક અસાધારણ સાખીતી છે. “વિવિધ પ્રકારની રાષ્ટ્રીય હિંસ્યાઓને માટે પણ બ્રિટિશ રાજ્યમાંજ ક્ષેત્ર થયેલું છે અને દેશી રાજ્યોમાં તેવું ક્ષેત્ર તૈયાર થયેલું નથી.” એમ રાષ્ટ્રીય દિલચાલના નાયકોને પોતાને મોઢેજ પોકારવું પડે છે એ બ્રિટિશ રાજ્યની શાન્તિ અને સલામતીની નેકીજ પોકરાય છે. એમ કમુલ કર્યો વિના ચાલે તેમ નથી. બ્રિટિશ રાજ્યની જોશ

સરી દેવાની જે બેઠણી રાષ્ટ્રીય હિલચાલના ધમાલીઓએ મારે છે તે પણ બ્રિટિશ રાજ્યની દયાયુક્ત ન્યાયપરાયણતાનું જાહેરનામું છે. આપણી હાલની દશાનું ખરું સ્વરૂપ તો આ છે. આપણી હાલની આ દશામાં ઘણી ખામીઓ અને ન્યૂનતા છે, તેમાં ઘણા સુધારા વધારાનો અવકાશ છે, એ વાતનો કોઈ ઇન્કાર કરી શકે તેમ નથી અને કોઈ તેવો ઇન્કાર કરતું પણ નથી. પરંતુ હાલ ખીજાઓએ પહેરાવેલાં રંગીન ચસમાથી આપણે આપણી દશાને જોઈ તરેહના રંગમાં રંગાયલી જોઈએ છીએ. એટલુંજ નહિ પણ એ ચસમાના કાચોની સપાટી પણ વિષમ હોવાથી આપણી હાલની દશા આપણને વિષમ આકારમાં પણ જણાય છે.

હાલની દશાની પ્રાપ્તિ.

હવે આપણી હાલની દશા આ પ્રમાણે જુદાજ રંગમાં અને આકારમાં આપણને જણાય છે. તેવી દૃષ્ટિ આપણને કેવાં કારણોથી અને કેવી રીતે તથા કેવા ક્રમે કરીને પ્રાપ્ત થઈ, તેના પણ વિચાર આપણે અને તેટલી ચોકસીથી કરવો જોઈએ:-

આપણે આગળ હિંદને ઇંગ્રેજ રાજ્યથી મળેલા લાભો તેમજ ગેરલાભો ગણાવી ગયા છીએ. આપણને ગેરલાભોની સમજણ કાનગ્રેસે અને તેને અંગે થયેલી હિલચાલે પહેલ પહેલી પાડી, તે પણ તે ગેરલાભો વિષે હજી કરોડો માણસ કાંઈ જાણતા નથી. અત્યારે જેઓ રાષ્ટ્રીય ધમાલમાં ઘણા આગળ પડ્યા બાજુ લે છે તેમાંના પણ ઘણા થોડા માણસો તે ગેરલાભોનાં સ્વરૂપ લક્ષણ અને કારણો તથા પરિણામ સમજી શકે છે. પણ આપણને બ્રિટિશ રાજ્ય

મં ધણી જેરલાલો છે એવી મોઢમ ધુનમાં જે તે 'જ'એ જ'મે' મચાવી રહ્યા છે. પણ તે જેરલાલોની અંતર પ્રાણને દુઃખ: રહે જ્યાં લગી જણાતી નથી ત્યાં લગી તે જેરલાલો અપ્રજ નથી અને અસહ્ય નથી ત્યાં લગી તે જુલમ રૂપે ગયી શકાતા નથી. તે જેરલાલો બ્રિટિશ રાજ્ય કારોબારની ખામી રૂપે ગણાય, પણ જુલમ-રૂપે મચાય નહિ. ખામીઓ દૂર કરવાના રસ્તાઓ અને ઉપાયો જુલમ હોય છે. અને જુલમ દૂર કરવાના રસ્તાઓ અને ઉપાયો પણ જુલમ હોય છે બ્રિટિશ રાજ્યકારોબારની ખામીઓ દૂર કરવાને લોકમત કેમવવાનું કામ કોએમે કર્યું. ધણી વર્ષો લગી કર્યું. તેનું ફળ ધણું જ જુલમ થયું, જે ફળ થયું તે ન થયા જેવું હતું. તેથી બ્રિટિશ રાજ્યની ખામીઓનોજ વિચાર લખો વખત કરવામાં આવ્યાથી, જેઓએ તે તે વિચાર વધારે પ્રમાણમાં કરેલો તેઓને બ્રિટિશ રાજ્યની તે ખામીઓ ખામીઓને રૂપે જણાતી હતી, તે તેના સંવત વિચારથી અને તે ખામીઓ દૂર કરવાને કરેલા પ્રયત્નનું ફળ ન થવાથી દુઃખ થયેલા અંતઃકરણને જુલમને રૂપે જણાતા લાગી. આથી રાષ્ટ્રીય વિષયોમાં જાણપણાનો ઘવો કરનારાં કેટલાંક પાત્રોને રાજસત્તામય હિંમતએ ઘેરી લીધાં. તેઓએ તે ખામીઓને જુલમરૂપેજ પ્રજા આગળ વર્ણવી. લોક સમુદાયનો લગભગ સઘળો ભાગ અભણ અથવા જેવું તેવું જાણેલો હોવાથી વિમતવાર તે ખામીઓનું સ્વરૂપ સમજવાને અશક્ત હોવાથી બાધાએ સરકારનો જુલમ છે-એમ સમજનાર કેટલાક આથીઓ પણ તે જુલમનો પોકાર ઉઠાવનારાઓને મળી આવ્યા. આમાંએ પણ ધરાડી વધારવાના લોભે કંડક રીતે રાજ્ય કારોબાર પર ટીકાઓ કરવાનું ચાલુ કર્યું. લોકોના આગેવાનોને તો બાપણો કદી લોકોને નિરહવાનુંજ હતું. પણ સરકારના નોકરોને તો અમલ

કરવાનો હતો, સરકારને પૃથુ નોકરોને હાથે કામ લેવાનું હતું. અને સંખ્યાબંધ નોકરોમાં વિવિધ પ્રકૃતિના માણસોથી કામ લેવાનું હતું. તેથી નોકરોના સ્વભાવને લીધે, અથવા ગિન આવડતને લીધે, અથવા અતુલવની ખામીને લીધે, અથવા અપ્રમાણિકતા કે બદ્ધાનતને લીધે, અથવા દૈવયોગને લીધે, અથવા ગેરસમજને લીધે કોઇ કોઇ નહિ કરવાનાં કાર્યં તો થઇ જાય. તે બધાનો અપયશ સરકારને માંથે નાખવાનું કામ તો જે કોઇ કરવા માગે તેને મટે સહેલું જ છે. આ પ્રમાણે ઈંગ્રેજ સરકારની લોકમાં અપ્રિયતાનાં ખીજ રોપાયા પાંચી તેનો ફાલ તૈયાર થવાનાં કારણો પશુ મળવાં મુશ્કેલ નથી. કાયદા કાનૂનથી કામ કરનાર બ્રિટિશ રાજ્યના બંધારણને લીધે તેની અંદરની ખામીઓનો ઇલાજ એકદમ થઇ શકે નહિ; અને ઉપરીઓની પરમ્પરાના ખુલાસાઓની રાહ જોવામાં વખત વીતે અને વિચાર લાગે. તેથી ખામીઓ સંમધી ખુમારો તો ચાલુને ચાલુ જ રહે બ્રિટિશ રાજ્ય જ્યારે નવું નવું હતું ત્યારે તેનામાં હાલના જેટલી સુન્યવસ્થા નહોતી, તોપણ તેના ઉપર લોકોને મોડ હતો. બ્રિટિશ રાજ્ય હવે જુનું જુનું થતું જાય છે. લોકો અને રાજ્ય વચ્ચે પરિચય વધતો ગયો, અને—

શ્લોક.

અતિપરિચયાદવજ્ઞા સંતતગમનાદનાદરો ભવતિ ।

મલયેમિલ્લપુરન્ધી ચન્દનતરુકાષ્ટમિન્ધતં કુરુતે ॥

અર્થાત્ અતિપરિચય થતાં અવગત થાય છે અને વારંવાર પાસે જતા આવવાથી અનાદર થાય છે; મહાપાયત્ર પરવતમાં ચંદનનાં ઝાડ ઘણા થતાં હોવાથી અને રાજ નજરે ચડતાં હોવાથી તે પાર્વતમાં વસનારી ભીલડીઓ પણ ચંદનના કાષ્ટનું ભગતણુ બનાવે છે. એ શ્લોક પ્રમાણે રંગશો જામવા લાગ્યો છે જે શાન્તિ અને સદ્માગતી એકવાર હિંદને દેવતાને દુર્લભ હતી તે શાન્તિ અને સદ્મામતી રૂપ મનોહર વાસ શ્રિદિશ રાજ્યરૂપી ચંદનવૃક્ષ નિરંતર આપ્યા કરે છે, તેનો પણ રાજનો પરિચય થતાં આજ ભીલડી જેમાં જંગલી મનુષ્યો કે જેમને રાષ્ટ્ર અને રાષ્ટ્રીયતાનું કાંઈ લેણ પણ જ્ઞાન નથી એવાં મનુષ્યો અને નવલોદિયાં છોકરાં પણ શ્રિદિશ રાજ્યને “રાવણી રાજ્ય” કહેવાના નામ ઉપર આવી ગયાં છે ! એ ચંદન વૃક્ષનો જો દોષ જોઈએ તો એટલોજ કે કાંઈ કાંઈ નહારા જુલમી નોકરો રૂપી સર્પ તેને વીંટાઈને અથા તોનો આશ્રય કરીને રહેલા હોય છે. પણ વૃક્ષ અને સર્પનો સંબંધ જેમ બન્નેનો સંબંધ છે, તેમ રાજ્ય અને નહારા અમલદારોનો પણ સંબંધ સંબંધ છે. પણ તેથી ચંદનવૃક્ષની ચંદનભવિ સુગંધ અને શીતળતા વગેરે નાશ પામી જતાં નથી. તેજ પ્રમાણે ખરાબ નોકરશાહી હોવા છતાં પણ શ્રિદિશ અમલમાં જે શાન્તિ અને સદ્મામતી છે તે નાશ થતી નથી. પણ તે શાન્તિ અને સદ્મામતી રાજની થઈ પડવાથી તેની હવે દૂંઝી નજરે જોનાર હિંદીઓને કાંઈ કિમ્મત જણાતી નથી. પરંતુ સારે ભગ્યે એવા દૂંઝી નજરના હિંદીઓ ઘણા કોલાહલ કરનાર છે, તે છતાં ઘણી સંખ્યામાં તેઓ નથી. તેથી હિંદી પ્રજા, એવા દૂંઝી નજરના માણુઓનો મોટો કોલાહલ થવા છતાં પણ શ્રિદિશ રાજ્ય પ્રત્યે અનાદરવાળી નથી. પોતાનાં નામ કરવાના અમમરાવાળા અને તેઓના સાથી અથવા

અનુયાયી હોવામાં એક પ્રકારનું માન સમજનારાઓ બ્રિટિશ રાજ્યની નાની મોટી ખામીઓ અને હિંદો શોધીને બતાવે છે. તે છતાં પ્રજા બ્રિટિશ રાજ્ય ઉપરથી પોતાનો વિશ્વાસ ઉઠાવતી નથી, અને ઉઠાવનાર પણ નથી.

જુઓ—આગેવાનો તરીકે આગળ મેદાનમાં પડેલાં મનુષ્યો કહે છે કે આ બ્રિટિશ રાજ્ય “રાવણ રાજ્ય” છે, તે છતાં હિંદી પ્રજા હિંદમાંથી ઉચાળા ભરી ખીજ કાઢ સદતતવ કે ખીજ કાઢ દેશી રાજ્યમાં રહેવા જતી નથી.—એટલું જ નહિ પણ ખીજો દેશી રાજ્યોને છોડીને પોતાનું સર્વસ્વ લેખને આ બ્રિટિશ રાજ્યમાં આવીને અનેક આસપાસીઓ વસે છે. પ્રજાની આગળ પડેલા મરદો પોકારી રહ્યા છે કે બ્રિટિશ રાજ્યની પ્રામાણિકતાનો અને ચોખ્ખી નૈયતનો નાશ થઈ ગયો છે, કે તે છતાં પ્રજા બ્રિટિશ સરકારે કાઢેલી ફરોડો રૂપિયાની લેનો, પ્રોમિસરી નોટો અને કરન્સી (ચલણિકા) નોટો વગેરેનો સ્વીકાર કરે છે. પ્રજાના નાયકોનો વેશ સજીને આવેલા અમવાઓ ઉંચા થઈ થઈને કહે છે કે અંગ્રેજી રાજ્યને બિલકુલ આબરૂ નથી; તે છતાં પણ સારાં સારાં માણસો બ્રિટિશ રાજ્યે આપેલી પદવીઓ, ઇલાકાઓ અને ચાંદોને સ્વીકારવામાં ગેરઆબરૂ સમજતાં નથી, પરંતુ હિંદનું માન સમજે છે. અંગ્રેસો તરીકે બહાર પડેલા બહાદુર નરો બાહુ ઠોકીને કહે છે કે સરકારે પોતાની સાખ ખોષ છે; તે પણ પ્રજા સરકારની જમીનગિરીવાળી નાણા સંબંધી સંસ્થાઓને વિશ્વાસપૂર્વક નાણાં ધીરે છે, અને તે સંસ્થાઓની સાખને સંવર ગણે છે. પ્રજાનું કમ્યાણ કરવાને કમર કસીને નીકળેલા કારીગરો સરકારની ઇન્સાફની અદાલતોને મોઢામોઢ કહે છે કે

બ્રિટીશ રાજ્યનો ન્યાય તો પોતાને પેટા છે, સરકાર કેવળ અન્યાયી છે; તે છતાં સરકારની દિવાની અને ફોજદારી કચેરીઓમાં કામ કરવાનું વકીલોએ છોડી દીધું નથી, તેમજ પ્રજા પણ ન્યાય લેવાને સરકારી ન્યાયાધીશોનું ન્યાય મેળવવા શરણ લે છે.

એ સવળુ શું બતાવે છે ? એજ કે સરકારે પ્રજાને આપેલી શાન્તિ અને સલામતીના લાભો તથા અનેક પ્રકારની સગવડો કરી આપીને બળવેલી સેવાની છાપ પ્રજાના અંતઃકરણમાં હજી જેવીને તેવી કાયમ છે. સરકારને આટલી બધી વગોવનારાઓએ વગોવ્યા છતાં પણ હિંદી પ્રજા સરકારની સત્તાની મહત્તાનું ખરું સ્વરૂપ પોતાના મનમાં સમજે છે. સરકારની સઘળી ખર્ચાઓ છતાં પણ સરકાર પોતાની રાજ્યકર્તા તરીકેની પવિત્ર ફરજ એકંદર બજાવ્યા કરે છે એ બાબતની છાપ પ્રજાના હૃદય પર ઉપરથી જરીક પણ ઝાંખી થઈ નથી. નાયકો એમ સમજે છે કે — “ અમે સમજીએ છીએ તેટલું પ્રજા સમજતી નથી ” પણ જેટલું પ્રજા સમજે છે તેટલું નાયકો પણ સમજતા નથી. કેમકે જેટલું દરદી પોતાના શરીર અંદરનું સુખદુઃખ સમજી શકે છે તેટલું તો વૈધ સમજી શકે નહિજ. વૈધને તો એ પરીતી બાબત છે, અને દરદીને તો આપવીતી છે. વૈધ અનુમાન પર ચાલે છે દરદીને તો સ્વાનુભવ છે; અને તેજ પ્રમાણે દરદીની સર્વ ચેષ્ટા હોય છે. પ્રજાના હાલના વર્તન ઉપરથી તેના હૃદય પર સરકાર માટેની જે છાપ છે તે કળી શકાય છે.

કહેવાતા નાયકો શું કહે છે ?

ત્યારે શું જે નાયકો કહે છે તે ખોટું છે ? એ પ્રશ્ન આપણી

આમજ કુદરતી રીતે ખડો થાય છે. આ પ્રશ્નની મીમાંસામાંજ સમજા બેઠ રહેલો છે. બ્રિટિશ રાજ્યના કરોબારમાં ખામીઓ છે અને તેથી આપણને ગેરફાયદા ભોગવવા પડે છે—મનુષ્યના કરોબારથી ચાલતી દરેક દરેક સંસ્થામાં ખામી તો હોયજ. પરમાત્મા સિવાય બીજું કાંઈ ખામી વગરનું નથી. એ વાતનો તો અમે પ્રથમ સ્વીકાર કરી મયા છીએ. તેટલેજ અંશે એ નાયકો કહેતા હોય તો નાયકોનું કહેવું ખોટું ના કહેવાય.

પણ સદરહુ ખામીઓ અને ગેર ફાયદા છે, તેટલા થાયા ઉપર આવી માથાભારે ધમારનું બાંધકામ જે નાયકો લેઈ બેઠા છે, તે નાયકો અને તેમની પાછળ ચાલનારાઓ—એ માથાભારે ધમારનું પડવાથી તેની નીચે ચગદાઈ મરવાના જોખમમાં છે, એમ આપણે કહીએ તો આપણે તેમના સાચા દેશી બાઈઓ તરિકે તેઓ પ્રત્યેના આપણો ધર્મ બળવીએ છીએ.

કોન્ગ્રેસના આરંભના સમયથી જેમને રાષ્ટ્રીય વિષયનો ખાસ અભ્યાસની ખાતર અભ્યાસ કર્યો છે, તે નાયકો તો ઇંગ્લેન્ડ રાજ્યકારભારમાં જે ખામીઓ છે તે કેવા પ્રકારની છે અને તે ખામીઓથી આપણે જે ગેરફાયદા ભોગવવા પડે છે, તે પણ કેવા પ્રકારના છે તે બરોબર સમજે છે. તે ખામીઓ અને ગેરફાયદા એવા મોટા મુદ્દાના નથી કે જે લીધે આપણે બ્રિટિશ રાજ્યમાં મળતા લાભોને પણ ઉણી રહેએ. તે ખામીઓ અને ગેરફાયદા દૂર કરવાને આપણે કાંઈ પણ પ્રયત્ન નજ કરવો એવું તો કાંઈ કહેવું નથી. પ્રયત્ન તો કરવોજ. પણ તે પ્રયત્ન ધૈર્યપૂર્વક આસ્તે આસ્તે કરવો કે નથી—“ખડુ ઝાઝું મળવાને બદલે ઓળે હવું તે બોધું.” તેમ

જેવી દશા ન થાય. તેમાં વળી કેટલીક ખામીઓ તથા ગેરફાયદા તો એવા છે કે જે આપણી ગફલતી અને બેદરકારીને લીધેજ હયાતી ધરાવે છે, અથવા તો આપણા લોકોમાં ઉદ્યોગ અને વ્યાપાર સંબંધી સાહસ ખેડવાની કિમત ઘણી ઓછી છે તેવીજ હયાતી ધરાવે છે, અથવા આપણા વ્યાપારીઓ વ્યાપારનાં સાટાં કરતી વખતે એકસંપ કરીને એવી શરતો નથી કરતા કે જેથી માલની લેણ દેવડમાં કિમત લેતી અપતી વખતે તેના ઉપર વડાવ હુડીયાંમણની અસર થાયજ નહિ, તેથીજ ખામીઓ અને ગેરફાયદા હયાતી ધરાવે છે. ખાણે ઉધાડવાના ઉદ્યોગનો દાખલો લ્યો:—અપણા લોકોમાં શ્રીયુત ખોસ જેવા અસાધારણ રસાયણ શાસ્ત્રીઓ અને વિજ્ઞાન કુશળ મનુષ્યો પાકે છે, એ વાત ખરી. પણ આપણા લોકોમાં રસાયણ શાસ્ત્ર અને યંત્ર શાસ્ત્રનો અભ્યાસ તથા કળા વિજ્ઞાનનો અભ્યાસ કરવાનો પ્રચાર પશ્ચિમના દેશો જેટલો થયો નથી. તેથી આપણે આપણી ખતીજ સંપત્તિનો લાભ લેઈ શકતા નથી. તેમજ તેનો લાભ લેવામાં જે કાંઈ અડચણો નડતી હોય તે દૂર કરાવવાને પગલાં ભરવાનું પણ આપણને સૂઝતું નથી. આપણા દેશમાં અનાજ પાકતું છતાં આપણા ખેડૂતો અને વ્યાપારીઓ મળી એવો એકસંપ કરતા નથી કે આપણા દેશમાં મોઢવારી થાયજ નહિ. જેમ ઇંગ્લેન્ડ અને ખીજ યુરોપિયનો એક ખીજની મદદ અને પક્ષ કરે છે, તેમ વ્યાપાર રાજ્ય-આરમાં આપણે એક ખીજની મદદ અને પક્ષમાં રહેતા નથી. વળી અમુક નંબર ઉપરાંતનું સૂતર તો આપણા દેશમાં અને આપણા દેશમાં પાકેલા રતું અહીંની આખોડવાને લીધે કાંતી શકાતુંજ નથી-તેનો ઉપાય કરવા કળા વિજ્ઞાન શાસ્ત્રમાં આપણે પ્રયાસ કરતા નથી. અને રતો પાકે સારો અને લાંબા તાર વાળો થાય તેની કાંઈ

પણ કોશીસ કરતા નથી. ખેતીના કષાતે આપણે અમે-
રિકનોની પેઠે ઉચ્ચ કષાત ગણી તેમાં તન મન, ધન હોમડા નથી.
વ્યાપારી સાહસોમાં જોખમથી ડરી આપણે પૈસાની તંગી પાડી
આપણા ઉદ્યોગોને ઉછરતી દશામાં મારી નાંખીએ, છીએ. અને પારકે
પૈસે પરમાનંદ કરવાની લાલસાથી ગરીબ ગિયારી રાંકડી પ્રાણુ ધન
હરી લેવામાં આવે છે, આવાત નરી કંપનીઓનો રાફડો ફાટ્યો ત્યારે
પુરવાર થઈ ચુકી છે અને દેશના કેટલા અમજના ધન ઉપર પાણી
ફરી વળ્યું તે અમણ્યું નથી. આપણે ગરીબાઈથી ડરીએ છીએ, અને
પૈસાને પૂજ્યા કરીએ છીએ. આપણા મજૂર અને કારીગર વર્ગને
થોડી મહેનતે ધણું કમાવું છે; પરંતુ થાપણવાળા અને પોતાને કામે
લગાડનારાઓને મળતા સારા લાભનો દ્વેષ કરવો છે અને તેમાં
નાયકોને પોતાનું જળ વધારવાનીજ ખાતર ધી હોમવું છે; “ Sense
of duty ” કર્તવ્યની કાળજીનો કેટલો અભાવ છે-તે
શું આપણે જાણતા નથી ? આવાં લક્ષણો છતાં રિહેલનાં
હુનરકળા સાથે હરીફાઈ કરવી છે. યોગ્ય ઉમર લગી બ્રહ્મચર્ય
પાળવું નથી, શરીરને કસરતવડે નિયમિત રીતે કેળવવું નથી, અને
જીમડીને સ્વાદુરશ થઈ કમજો રાખી નથી, -અને કહેવું છે કે- આ
સરકારના રાજ્યમાં ખીજ ખડોના જેટલા પ્રમાણમાં અમારી વસ્તી
વધી નથી, અને અમારામાં મરણનું પ્રમાણ ઘણું છે, અને આરોગ્યનું
પ્રમાણ બહુ ઓછું છે. સર્વ સંયમનું મૂળ જે ધર્મ છે, તેને તો વ-
હેમતો બંડાર કહી તેનો વિનાશ કરવો છે, સર્વેને ધન મેળવવાનો
હક છે-એ વાત ખરી પણ કુપાત્રો પૈસા વધારે અપાવી તેનો
કુરપયોગ કસાવી ગરીબના ખેલી વરંકે પૂળવું છે-અને કહેવું છે કે

સરકારના રાજ્યમાં લોકોમાં દારૂનું વ્યવસાય બહુ વધ્યું છે તેને માટે સરકારને જવાબદાર છે.

આજ પ્રમાણે આપણે જે ગેરશાયદા લોગવીએ છીએ તે દરકના સંબંધમાં આપણે આપણા મન સાથે વિચાર કરીને આપણીને જે ખામીઓ છે તે દૂર કરવાને સાચા દિલથી પ્રયત્ન નહિ કરીએ, અને કાંઈ તથા વાણીના વેગમાં વધા જઈશું, તો આપણી હિંદી પ્રજા જેવી મંજૂર સંખ્યાવાળી પ્રજાની કિંમતિ થવી અશક્ય છે.

એ વાત સરકારની ખાતર માન્ય કરીએ છીએ કે કેટલાક ગેરશાયદા જે આપણે સહન કરવા પડે છે, તે ઇંગ્લેન્ડ સરકારના સ્વાર્થને માટે આપણે સહન કરવા પડે છે. પણ તે થોડા છે; અને એટલો સ્વાર્થ પણ જે સરકારનો નક્કરો હોય તો આટલી મોટી પ્રજાના ઉપર રાજ્ય કરવાની અપાર ચિન્તા અને કડાકટમાં તે ઉતરે જ શું કરવા? મજૂરી લીધા વિના મજૂર પણ મજૂરી કરતો નથી, નિકટનાં સ્થળોં તે પણ પરસ્પર બળવેલી સેવાનો બદલો લેવાની આશા રાખે છે. વળી કોઈ બાબતમાં વધારે સારું કામ થયું હોય છે તો ધનામની અને કોઈ નહિ તો સામાજીની પણ ધન્યતા રાખે છે. આ પ્રમાણે એક ગામચોકી કરનાર ચોકિયાટ પણ પોતે બળવેલી સેવાના બદલાની આશા રાખે છે. અરે! આપણે એટલી બેસી ધરની ચોકી કરનાર કૂતરે પણ કડકા રોટલાની આશા રાખે છે. સંસાર આખો સ્વર્ગનો બંધાયેલો છે. તેમાં જે રાજ પણ રૂચતની પાસેથી પોતાનો સ્વાર્થ સાધવા ઇચ્છે તો તેમાં કોઈ પણ નવાઈ જેવું નથી. એ તો આ સંસારનો નિયમજ છે. પછી તે સ્વાર્થ વધારે હોય કે

ઓછો હોય અથવા વ્યાજખી હોય કે ગેરવ્યાજખી એ એક જુદો સવાલ છે; અને તે સવાલનો નિર્ણય અને પક્ષની હકીકતના ગુણદોષ ઉપર આધાર રાખે છે. પરંતુ એ સવાલના નિર્ણયનો પ્રયત્ન આમોશ અને માણસાઈથી કરવાને બદલે ધુન કુતક અને અતિશયોક્તિ કરવામાં આવે તો તેથી કેવો પરિણામ આવે તેમાં કાંઈક વિચાર રાખવો જોઈએ. તમારી નિકલત જાળવવાને માટે તમે એકદિ પગોલું ને રાખ્યો હોય તેને તેની નોકરીનો બદલો આપવામાં અથવા તેની સાથે સંતુકાઈ બરેલી વર્તણૂક રાખવામાં તમે તકરાર કરો તો તેનો શો પરિણામ આવે તે તમે જાણો છો, અને ત્યાં તમે તમારા સ્વાર્થ સમજો છો. પણ તમે એક પ્રજા તરીકે સંબંધગતના હોવાથી મોટા સમુદાયની હુંદે વ્યવહાર ઉદાપણ વાપરવાને બદલે અયોગ્ય પ્રમાણ કરવાની સલાહ માનો મનાવો તો તે કાંઈપણ પ્રકારે ઐયરકર નિવડશે નહિ.

વળા બ્રિટિશ રાજ્યમાં ખામીઓ છે અને તેથી આપણને બધા ગેરફાયદા વેઠવી પડે છે— એ વાત ખરી હોય, તોપણ તે ખામીઓ દૂર કરવાને માટે ઉમ્મ ધમપછાડ કરવાને બદલે માણસાઈ બરેલી હિંદુઓ કરીએ તો તેથી કાંઈ આપણું બગડી જાય તેમ નથી, તેમજ આપણું પદ કાંઈ ખરા જાય તેમ નથી. જ્યો ધીર પુરખો હોય છે તેઓ પોતાની અડચણો અને હરકતોને ધીરતાથી દૂર કરવાને પ્રયત્ન કરે છે. જ્યો ખાવરા હોય છે તેઓજ પ્રમાણ ધાંધલ અને ઉતાવળમાં સિદ્ધિ માને છે. સાધન સંબંધ લાભ હાનિનું સ્વરૂપ અને આપણા લક્ષ્યને ખ્યાનમાં રાખીને હરેક પ્રતિ કરી. જન-તમા હરેક વિચારના માણસો હોય છે. તેમનું એક રોજુ ખાંધા

કોઇ માટે તો તેપણ બંધાય; અને તે ટોળું ખીજ ધણીએને પોતાના પક્ષમાં વાળવા માટે તો તે પણ પ્રયત્ન વડે સિદ્ધ થાય. તેમાં પણ આપણી હિંદી પ્રજા જેવી બહોળી અને ચાર આંખોની શરમમાં લેવાય એવી પ્રજામાં આવું કામ કરવું સહેલું છે. તેવીજ પ્રતિનિધિઓની પસંદગીના પ્રયોગોમાં આપણા મોકા ઓડનું ચોડ વેતર છે, અને આપણી ચૂટણીનો હક વાપરવાનો અયોગ્યતા બતાવે છે. આવી પ્રજામાં દેશહિતને નામે એકાદ મોટું ટોળું ભેળું કરવું અને માતૃભૂમિની આણુ દેઇ પ્રજા સમુદાયનાં મોઢાં બંધ કરવાં એ એક બહુ સહેલું કામ છે. પણ તેથી આખા દેશની અમુક ખામતમાં સમગ્ર પ્રજા અથવા તો પ્રજાનો મોટો ભાગ એકમત છે એમ જણાવી પ્રજા સમગ્રને નામે કોઇ પણ પ્રકારની જોખમ ભરેલી પ્રવૃત્તિ કરવી એ કોઇ પણ દેશહિતથી માણસ કરેજ નહિ. પરંતુ જેમને લોકની વર્તમાન દશા અને ભવિષ્યની દશાનું ગમે તેમ થાવ પણ આપણે તો કોઇએ ન કર્યું હોય તેવું કરી નામનાજ કરવી છે—એવા વિચારના માણસો અને તેમની પાછળ જવામાં મોટાઇ સમજનાર મનુષ્યો ગમે તેવી પ્રવૃત્તિ કરે—એ સ્વાભાવિક છે. કેમકે તેવાં એને તો—“કિસીકા ધર જસો કિસીકા પૂત મરો, બંદા તો ખાવે ઔર વાપે!”—એવી ભાવનાજ હોય છે. લાગવગ અને શરમમાં લેવાય તેવા સ્વભાવવાળી આ દેશની પ્રજાને ગમે તેવી ક્વાયત કોઇ કરાવે તેથી કોઇ દુરચંદેશી માણસ એમ તો માની શકેજ નહિ કે આખી પ્રજાએ તો શું પણ તેના સ્વરૂપ ભાગે પણ વસ્તુસ્થિતિ અને બધા આમળ પાછળનાં સંજોગોનો વિચાર કરીને ખરા એકસંપથી એ ક્વાયત કરી છે. લાગવગ શરમાશરમા અને દેખાદેખીનો ઉપયોગ

કેરીને તેમજ પાઠાદેર હકીકતો જણાવીને એક ધરખૂણીઆ સ્વભાવની ખતેલી પ્રજાને મેદાનમાં ઉતારવાનો અખતરો એ સર્વ પ્રકારે વિનાશકારક છે. તેથી હિંદની હાલની કે હવે પછીની હાલત સુધારવાની આશા રાખવી એ ઠોંગી કીમિયાગરે આપેલી હાલત જેવીજ છે.

હિંદી પ્રજા સરક સ્વભાવની, પોતાના ઉપર થયેલા ઉપકારને યાદ રાખનારી, શાન્તિને ચલાનારી, તકરારથી વેગળે રહેનારી, શરમાવી શરમાય તેરી, દેખાદેખી કરવાના સભાવવાળી, ધણું કરીને પોતે પોતાનું સંભાળી બેસી રહેવાના અને જાહેર અથવા સામુદાયિક ખામતોમાં માથું નહિ મારવાના સ્વભાવવાળી, પંચ વગેરે સામુદાયિક કામોમાં એક કે વધારે માણસો આગળ પડીને કમઝૂરતા હોય તો બહે તે કરે એમ સંતોષવાળી, તે કામ કરનારાઓનાં કરેલાં કાર્યોની સમાક્ષેપના કરવાની માથાકુટથી વેગળી રહેનારી, જાહેર હિલચાલોના ગુણદોષ સમજવા જેટલી કેળવણી નહિ પામેલી, અને ભગવાન ઉપરકે પોતાના ભાગ્ય ઉપર ભરોસો રાખનારી છે. આવા સભાવના કાંઈ રાજાને નામે ધાલમેલીયા કારભારીઓ ગમે તેમ ધાલમેલ ચલાવે, તેજ પ્રમાણે આવા સ્વભાવની હિંદી પ્રજાને નામે તેના આગેવાનો પણ ગમે તેવી ધાલમેલ ચલાવે તો તેમના સામે કાંઈ વિરુદ્ધતાનો અવાજ ઉઠાવે તેમ નથી. પણ સ્વ. વા. લોકમાન્ય તિલક પર્યંત થયેલા કાંઈ પણ લોકનાયકે હિંદી પ્રજાના ઉપર જણાવેલા સ્વભાવનો લાલ લીધો નથી. સકલ્લોકનાયકો પોત પોતાના સિદ્ધાન્ત પ્રમાણે પોત પોતાના અનુયાયીઓને કેળવતા. પણ હાલમાં તો પ્રજાના ઉપર જણાવેલા સ્વભાવનો લાલ લેઈ પ્રજાને નામે ધણી જોખમ ભરેલી ખાજીઓ મંડાઈ અને ખેલાઈ પણ ચૂકી છે. રાષ્ટ્રીય વસ્તુચિતિ અને પરિ-

સ્થિતિનો ખ્યાલ કરનાર દેશનાયકો તે બાજુઓ સામે પોતાનો વિરુદ્ધ અભિપ્રાય જણાવી ચૂક્યા છે, અને કેટલાકે તો 'મૌવજ પકડ્યું' છે. પ્રજા એ જોખમ ભરેલી બાજુઓનું જ્ઞાન ચાખ્યું છે, તો પણ દેશને માટે ભોગ આપવોજ પડે એવા ગે.ળમયોળ સિદ્ધાન્તની જાળમાં દેશની પ્રજાને ગુચવણીમાં નાખવામાં આવી છે; અને દરેક નિષ્ફળતા એ સફળતા તરફનું પગલું છે-એ સિદ્ધાન્તનો ખોટો ઉપયોગ કરી પ્રજા ઉપર જાદુ કરવામાં આવે છે. આવીજ કાર્ય પ્રત્યાસિકાદાર ભોળા ભાવવાળી હિંદી પ્રજાને સવિનય કાસદાતા, ભંગતા ભડાકાને મોઢે ખડી કરવામાં આવી છે, અને કર નહિ આપવાની કચાચત કરવાને અખાડામાં ખડી કરવામાં આવી છે. પંજાબ અને ખીલાફત પ્રકરણો અને તેજ પ્રકરણોનું વિષ્ણુવેશ્ય કરી અનિશ્ચયોક્તિયોગી પ્રજાને શૂર ચઢાવવાનું કાર્ય ચાલુ છે.

અત્રે પરિણામ પણ ખીજા તેની પહેલાના પ્રયોગો જેવેજ નિષ્ફળતામાં આવવાનો છે. તો પણ આ પ્રયોગના ચોળકે નિષેધાત્મક પ્રયોગના સ્વભાવ ઉપર અને લોકોના પણ ક્રિયાવિમુખ સ્વભાવ ઉપર આધાર રાખીને આ પ્રયોગ સફળ થવાની આશા બાંધી છે. પરંતુ મુંબઈમાં પ્રીન્સની પધરામણી વખતે કડવો અનુભવ થયા પછી હાલ તુરંતે વાસ્તે આ પ્રયોગ અમરાઈએ ચઢાવવામાં આવનાર છે, એમ સાંભળીયે છીએ. આ વાત ખરેખર આનંદ ઉપજાવે છે. પરંતુ આ આનંદ કેટલીવાર ઠકી રહે છે તે જોવાનું છે. આ પ્રયોગમાં રાજસત્તાનો ઇન્કાર કરવારૂપ એક ભયંકરભાવ રહ્યો છે, તે ભોળાભાવે આભતારી હિંદી પ્રજાના સમજવામાં તેના પૂર્વના પુણ્યને પ્રતાપે આવે,

અને પ્રજા પ્રલયાભિમાં હોમાતી બચી જાય એવી શુભપ્રત્તા દર્શાવી
આ નાનકડા નિર્જયની સમાપ્તિ કરવામાં આવે છે.

We build our future thought by thought,

Or good or bad, and know it not—

Yet so the universe is wrought.

Thought is another name for Fate,

Choose, then, thy destiny and wait—

For love brings love, and hate brings hate,—

—Segno—

Oh for a lodge in some vast wilderness,

Some boundless contiguity of shade,

Where rumour of oppression and deceit,

Of unsuccessful or successful war,

Might never reach me more! My ear is pained,

My soul is sick with every day's report

Of wrong and outrage with which earth is filled—

—Couper—

કાઠ મહિમા.

રાગ આશાવરી.

આવ્યો આ કળિકાળ, હળાહળ આવ્યો આ કળિકાળ.

હે પ્રભુ ! હવે સંભાળ, હળાહળ આવ્યો આ કળિકાળ. (મુ)

માત પિતાને સંતતિ ન ગણે, જણે કુંવારી બાળ,

શિક્ષક નાચે શિષ્યો આગળ, એવી નિરખી નિશાળ. હળાહળ. ૧

વૃદ્ધોને ન ગણે નવ લોહિયા, શિખને માને ગાળ,

મેરી આગળ મરદો નાચે, જીર બળવે તાળ. હળાહળ. ૨

એણું લણતર ગર્વ ધણોરો, વરણાગીમાં વાળ.

તેજનામાં એક તમાકુ, ખેઠો ખીડી વાળ. હળાહળ. ૩

લીખ મામતા લલકો રાખે, ચડા પીએ કંગાલ,

પડિત જન તો મૌનજ પકડે, ગંડુ બળવે ગાલ. હળાહળ. ૪

સાધુ બને સેતાન અને શઠ, મેળવી બેસે માલ,

સાચા સાધુ રહે સંકોચે, કળિએ કરી કમાલ! હળાહળ. ૫

પ્રતિવ્રતા તો પાણી ભરતી, પાતરને સુખપાલ,

સતીને લૂકો મળે રોટલો, પાતર પેંડા થાળ. હળાહળ. ૬

પાખંડી પૂજાય અને જૂઠા કંઠે જયમાળ,

મજુર હજુરમાં મેળ ન દીસે, નૃપ રૈયત બેડાલ. હળાહળ. ૭

ગોળકારી ગુરૂ ગણાતા, સત્યવાદીને સાલ,

કાજ બની કલેશ કરે બહુ, કળિયા તણા દલાલ. હળાહળ. ૮

મયુર્દાનું મૂળજ મોડયું, નીતિ પેડી પતાળ,

નિનય વિવેકે વિધિથી વતો, વિનવે વાડીલાલ. હળાહળ. ૯

શ્રી સનાતન સમસ્ત હિન્દુ ધર્મ સભા—અમદાવાદ તરફથી
 પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવેલાં ઉપયોગી પુસ્તકો.

ધર્મજીવન-(૧) તેમાં “ અમારા ત્રણ કિલ્લા, ” “ સાચા
 સનાતની સાવધાન, ” અને “ જુકો મા. ” એ ત્રણ નવખંધો
 પૂરેપૂરા સમયના છે. ધર્મમાં ઢીલા આ જમાનામાં જરૂરની બાબતો
 આ “ ધર્મજીવન ”માં સચોટ રીતે ચર્ચા કરી છે. સનાતન ધર્મની
 સામે કૃતક કરનારાઓને રહીઆ આપવાને ઉપયોગી અને દરેક સના-
 તની હિંદુએ નિરંતર પોતાના ધ્યાનમાં રાખવા યોગ્ય મુદ્દાની વાતો
 આ નાનકડા પુસ્તકમાં છે. કિંમત રૂ. ૦-૧-૯ ટપાલ ખર્ચ જુદું.

વિવાહ નિબંધ—આજકાલ પશ્ચિમના પવને ચઢેલા કેટલાંક
 મનુષ્યો કન્યાઓને કન્યાકાળ વીત્યા પછી પરણાવવાની ધેણણી હિ-
 માયત કરે છે. તેથી હિંદુ સંસાર દુઃખમય અને હિંદુપણના ઉચ્છેદ
 થવાનો પક્ષો ભય છે. માટે પુત્રીના કન્યાકાલ સંબંધી જાણનાં પ્ર-
 માણો અને વ્યવહાર દલીલથી ભરપૂર પદ્ધતિસર લખાયેલા આ નિ-
 બંધ પસંદ કરી છપાવવામાં આવ્યો છે. દરેક સનાતની હિંદુએ આ
 નિબંધ વાંચવા જોવો છે. કિંમત રૂ. ૦-૪-૦ ટપાલ ખર્ચ જુદું.

ઉપરનાં બંને પુસ્તકો જુજ કિંમતનાં અને નફો કરવાના હેતુ
 વિના છપાવેલાં છે, તે જથ્થાબંધ ખરીદી કાઢી સુધાત્ર હિંદુઓને
 લઘાણીમાં આપશે, તો પણ તેથી હિંદુ ધર્મની સેવા બળવ્યાનું
 મહા પુણ્ય થાય તેમ છે.
 મળવાનું ઠેકાણું:—

રા. રા. રતિલાલ મનસુખરામ પટેલ.

સેક્રેટરી—શ્રી સનાતન સમસ્ત હિંદુ ધર્મ સભા.

મું. સાંઠડી શેરીમાં—લાલાસાની પોળ—અમદાવાદ.

હિંદના ભલા માટે ખાસ કાળજીથી લખાતું સાપ્તાહિક ગુજરાત વર્તમાન અને (કાઠીઆવાડ સમાચાર.)

લેખાંશઃ-સ્થાનિક વાર્ષિક રૂ. ૩-૦-૦ અને બહાર પ્રાંતના રૂ. ૪-૦-૦

આ છાપા માટે મુદ્રાપ દલાકાનું અમણી સાપ્તાહિક મુદ્રાપ વાળું પણ ગુજરાતી લખે છે કે:-

“ ગુજરાત વર્તમાન ” અને “ કાઠીઆવાડ સમાચાર ” :-

એ નામનું સાપ્તાહિક પત્ર અમદાવાદથી નીકળે છે, તેની પહેલ્ય સ્ત્રી-કારતાં અગતે આનંદ થાય છે. હાલમાં રાષ્ટ્રીય હિલચાલે જે વિશ્વકાલુ રૂપ ધારણ કરેલું છે અને તેથી જે આંધી પ્રતરેલી છે, તેમાં આ હલાકાનાં મોટાં મોટાં અખમારો પણ યુદ્ધ નજરે વસ્તુમતિ નિદાળી શકતાં નથી. વર્તમાન હિલચાલના ગુણુદોષની દીર્ઘદૃષ્ટિયા સમાલોચના કરી જનસમાજને દેશના વાસ્તવ હિતને માગે કુશળ ક્ષેમ ચલાવવાનું મુખ્ય કર્તવ્ય જાહેર છાપનું છે. તે હિમતપૂર્ક બનવું આ સંક્ષોભના આગેશી સમયમાં સહેલું નથી એમ સાચા દેશહિતસ્ત્રીઓના સ્થાનુભવ છે તેવા સમયમાં અને તે પણ સત્યાગ્રહ અને અસહકારની મુખ્ય પદ્ધતિના શહેરમાં હાલની હિલચાલ, તેનાં પાત્રો અને નાયકોના સંબંધે નિરૂપણે જે માર્મિક પ્રકાશ આ “ ગુજરાત વર્તમાન ” પત્ર નાંખે છે, તે માટે તેની લોકસેવા અરેખર ધન્યવાદને પત્ર છે. તેના લે “ માં નર્મ ” (humour), મર્મ અને હાસ્યને લક્ષમાં રાખી વિવેચન થતી જણાય છે પ્રગતે માટે ચઢાણી અને ફાસલાખણી કરનાર પત્રો કરતાં આવાં પત્રોજ વધાર હિતકર છે. સરકારને પણ આ પત્ર યોગ્ય પ્રમુખે નેક મુચનાઓ કરતું રહે છે, અને ખાતરીઓ જણાવે છે આ ચાર ફરમાના સાપ્તાહિક પત્રનું વાર્ષિક લેખાંશઃ સ્થાનિક રૂ. ૩) અને દેશાવરના રૂ. ૪) છે. તે વધારે નથી. અગ્રણ્ય છે કે સારંગાહી યુગ આ પત્રને સારો આશ્રય આપશે.

મળવાનું ઠેકાણું:- ગુજરાત વર્તમાન એ.ટી.સી. રીચીરોડ-અમદાવાદ.

આ પુસ્તક પણ ઉપરને ઠેકાણેથી મળશે.

